

TOPLUMSAL CİNSİYET ARAŞTIRMASI VE ÇEVRE POLİTİKASININ KIRK YILI: NEREDE DURUYORUZ? ¹

Seema Arora-Jonsson²

Çeviren: Ayça Günaydın

Kırk yıllık toplumsal cinsiyet araştırması, toplumsal cinsiyetin, çevre politikası ve uygulamasında dikkate alınması gereken önemli bir kategori olmasını sağlamıştır. Şu anda kalkınma ve çevre kurumlarında epey büyük miktarda kaynak ve ilgi toplumsal cinsiyete yönlendiriliyor. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet araştırmaları çok daha sofistike ve teorik anlamda güçlü hale geldiğinden, uygulayıcılar ve politika yapımcıların yanı sıra akademik araştırmacılar arasında da toplumsal cinsiyet araştırmalarının sahadaki çevre uygulaması üzerinde sınırlı bir etkisi olduğuna dair bir gerilim söz konusu.

Politikalar toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasına yönelmiş, kadınları ve diğer ötekileştirilmiş toplumsal grupları çevre yönetimine ve piyasasına dahil etmeye çalışmıştır. Değişim karmaşık bir hal aldı. Ana akımlaştırma teknokratik bir egzersize dönüşebilir. Toplumsal ilişkileri hiçe sayarak, sadece çevresel yönetim kurumlarına kadınların eklenmesiyle, çakışan çıkarların müzakere edilebileceğini varsaymak sorunludur. Toplumsal cinsiyet araştırmalarının da kimi zaman destek sunduğu kadınlar ve erkeklere dair kalıp yargılar, politika ve programlarda baskındır. Piyasalara dahil olma yeni seçenekler sunuyor ancak kadın eylemliliğini daha fazla dizginleyebilir. Toplumsal cinsiyet, resmi aygıtın bir parçası haline geldikçe, yani kadınlar kolektif biçimde ele alındığında ama yine de programlarda birey olarak işaret edildiklerinde ve neoliberal yönetimin toplumsal cinsiyetine çok az dikkat edilerek toplumsal cinsiyetin yönetimine odaklanıldığında çelişkiler ortaya çıkıyor. Bununla birlikte, 'toplumsal cinsiyet programları'na sunulan destek, güçlendirme için hiç hesapta olmayan açıklılara da yol açtı. Toplumsal cinsiyetin anlamının sabitlenmekten uzak olduğu açık ve her bir bağlamda 'toplumsal cinsiyet'in ne olduğunu tanımlamaya yönelik yoğun çaba sarf ediliyor. Bu makalede toplumsal cinsiyete olan ilginin tazelenmesini ve iktidarla olan bu etkileşimin toplumsal cinsiyet araştırmaları, politikası ve uygulaması için ne anlama gelebileceğini ve buradan nereye gidebileceğimizi tartışıyorum.

Toplumsal Cinsiyet Araştırması ve Çevre Politikasının Kırk Yılı: Nerede Duruyoruz?

Günümüzde çevre politikası oluşturmada toplumsal cinsiyete dayalı kaygılara dair yeniden canlanan bir endişe mevcut. Avrupa'daki çevre bakanlıkları, bazıları ilk defa, toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması konusunda nasıl yol alacaklarına dair raporlar üretirken (örn. Regeringskansliet, 2011), CGIAR (Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu) toplumsal cinsiyet stratejileri için büyük miktarda finansman taahhüdü verdi, Dünya Bankası'nın 2012 yılı Kalkınma Raporu, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği üzerinedir. Goldman-Sachs gibi yatırım bankaları, 'Kadına Yatırım' sloganıyla, *10.000 Kadın* isimli bir proje başlattı.³ Daha yakından bakıldığında, çevresel uygulamaların aksi yönde ilerlediği görülüyor. Küresel yönetime yönelik vurgu ve iklim değişikliği tartışmalarına çevre konusundaki teknik tartışmalar ve karmaşık karbon hesaplamalarının hâkim olması, sıradan insanları ve bilhassa toplumsal cinsiyete dayalı kaygıları çevresel sorunlardan uzaklaştırdı. Katılım ve ademimerkeziyet meselelerinin çevre çalışmalarını ve politikasını meşgul ettiği 1990'ların aksine, tartışmalar artık özellikle iklim değişikliği ile ilgili olarak hükümetler, uluslararası kuruluşlar, şirketler ve bilim insanlarının laboratuvarları arasındaki üst düzey toplantılara taşındı. Tüm bu olup bitenin ortasında, uluslararası ve ulusal sahnelerde toplumsal cinsiyetten bahsetmek münasebetsiz görünüyor. Neden toplumsal cinsiyet? Ve neden şimdi?

Çevresel meselelerde toplumsal cinsiyete dikkat etmek için sunulan reçeteler bununla ilişkili bir tutarsızlığı ortaya koyuyor. Toplumsal cinsiyet araştırması daha sofistike ve teorik anlamda güçlü hale geldikçe, uygulayıcılar ve politika yapıcıların yanı sıra, akademik araştırmacılar arasında da sahadaki çevre uygulaması üzerinde kısıtlı bir etkisinin olduğuna dair bir gerilim söz konusu. Akademisyenler politika yapımında çalışmalarının nadiren ele alındığını düşünüyor, uygulayıcılar ise çevresel ve kalkınma müdahalelerinde toplumsal cinsiyet kuramsallaştırmalarının, toplumsal cinsiyet ilişkilerini müzakere etmeye dair pratikteki çalışmalarından çok uzak olduğundan yakınıyor. Toplumsal cinsiyet araştırmaları toplumu anlamamız için bize kusursuz kavramlar sundu ancak araştırma ve gündelik çalışma arasındaki bağlantı çok daha karmaşık görünüyor. 'Toplumsal cinsiyet', 1970'lerden günümüze çevre politikası ve kalkınmanın çoğunlukla çeperinde olmasına rağmen, yine de çevre çalışmaları ve politikası alanında kurumsallaşmıştır. Çevre ve kalkınma alanlarında çalışan çoğu araştırmacı ve politika yapıcı, bu kavramın ne olduğuna ve çalışmalarıyla neden ilgili olduğuna veya olmayabileceğine dair bir fikre sahiptir.

Bu makalede, akademideki toplumsal cinsiyet ve çevre tartışmalarını, son kırk yılda çevre çalışmasına ilişkin politika ve uygulamadaki değişimlerle birlikte inceliyorum. Bunu yaparken, kavramın politikadaki mevcut canlanmasını ve sahadaki yokluğunu açıklamaya yardımcı oluyor ve gelecek için göstergeler sunuyorum. Pek çok çelişkinin temelinde 'toplumsal cinsiyet'

konusundaki gerilimler yatıyor. Çevre politikasında ‘toplumsal cinsiyet’, özellikle ilk zamanlarında ‘kadınlar’ın yerine kullanılmıştır, hatta şimdi bile çoğunlukla kullanılmaktadır. ‘Toplumsal cinsiyet’ 1970’lerde, bilim insanları ve diğerleri, kalkınma ve çevresel müdahaleler karşısındaki kadınların eşitsiz konumlarına ilişkin soruları ilk kez gündeme getirdikleri ve dikkatleri kadınların sahada çevre yönetiminde oynadıkları kritik rollere yönelttikleri zaman, çevre politikası ve uygulamasında zemin kazandı. O zamandan beri araştırmacılar, güç ilişkilerinin tüm sistemleri ve müdahaleleri nasıl düzenlediğini ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çevresel sonuçlarda nasıl örtük olduğunu araştırmak için toplumsal cinsiyeti analitik bir kategori olarak kullanır. Toplumsal cinsiyet ve çevre araştırmacıları, bir dizi akademisyenin (örn. Scott, 1988; Butler, 1990; Haraway, 1991) çalışmalarından yararlanarak toplumsal cinsiyetin iktidar ilişkilerinin ve ‘erkek’ veya ‘kadın’ olanın farklı çevresel bağlamlarda nasıl tanımlandığı veya doğal görüldüğü pratiklerin bir analizi olduğunu açıklamak için yoğun çaba sarf ettiler.

Sosyal politikanın aksine, çevre politikası geleneksel olarak biyofiziksel dünya ile ilgili olmuştur ve mutlaka insanlarla ilgili olmak durumunda değildir. Ancak özellikle küresel Güney’deki politika yapımcıların da kabul etmeye başladığı üzere, sosyal ve politik olan biyofizikselle ayrılmaz bir biçimde bağlantılıdır ve sahada ayrıştırılması mümkün değildir. Kalkınma ve çevre politikası oluşturmanın kesişiminden kaçınmak zordur. Daha yakın zamanda, Kuzey’deki ülkelerde, özellikle Avrupa’da, çevre politikası oluşturmada toplumsal cinsiyet konularına dair karşılıklı bir kabul oluştu. İster küresel Kuzey’de ister Güney’de olsun, ulusal bağlamlarda büyük farklılıklar olmakla beraber, bu makalenin amacı toplumsal cinsiyet temelli çevre politikası oluşturmadaki küresel eğilimleri kaba hatlarıyla sunmak. Bu gelişmelerde toplumsal cinsiyet araştırmasının önemli bir rolü oldu. İlerleyen sayfalarda açıkça görüleceği üzere, toplumsal cinsiyet ve çevre ile ilgili literatürün büyük bir bölümü, artık Kuzey’de de artan bir literatür olmasına rağmen, Güney’deki ülkelere temelini alır.

Bu makale, toplumsal cinsiyet ve çevre çalışmaları alanındaki tüm literatürün ya da süreçteki politika girişimlerinin kapsamlı bir incelemesi değil. Ben burada, bu örtüşen alanlarda önemli gördüğüm, toplumsal cinsiyet ve çevre hakkındaki bazı görüşlerin altını çiziyorum ve araştırmadaki bazı temel akımları incelerken kendi araştırma deneyimlerimi ve akademisyenlerin çalışmalarını (diğerlerinin yanı sıra) kullanıyorum. Bazı toplumsal cinsiyet çalışmalarının politikadaki çıkarımını, sahadaki etkilerini ve geleceğe dair göstergeleri inceliyorum. Şu soruları sorarak başlıyorum: 1) Kırk yıllık toplumsal cinsiyet araştırmalarının ardından neyi bildiğimizi iddia edebiliriz ve erken dönem toplumsal cinsiyet araştırmalarından bazıları özellikle çevre politikasında nasıl uygulamaya konulmuştur? 2) Neler değişti, neler yerinde sayıyor ve toplumsal cinsiyet araştırmalarının politika ve uygulamada ne gibi etkileri oldu? 3) Bugün neredeyiz ve bu durum, politika ve uygulama bağlamında toplumsal cinsiyet araştırmalarının geleceği için ne anlama gelebilir?

'Çevrelerde' açıkça görülüyor ki 'toplumsal cinsiyetin' neleri kapsadığı çözülmüş bir mesele değildir ve gerginliklerle perçinlenmiştir: toplumsal cinsiyet araştırmalarının politika ve uygulayıcıların çalışabileceği sabit kategoriler sunması gerektiği beklentisi, bireysel güçlenmeye karşı kolektif değişim konusundaki gerilimler, toplumsal cinsiyetin politika ve uygulamadaki kullanımına dair feminist tavizler ve en önemlisi toplumsal cinsiyetin ne olduğunu tanımlamak ve kavramı sabitlemek konusundaki mücadeleler.

Toplumsal Cinsiyet ve Çevre: Bazı Görüşler/Bugün Neyi Bildiğimizi İddia Edebiliriz ve Bunun Politikayla İlişkisi

Tahminen Ester Boserup'ın kadınlar ve ekonomik kalkınma çalışmasından (1970) postmodern ve postkolonyal araştırmalara kadar, akademisyenler, aktivistler ve kalkınma çalışanları toplumsal cinsiyet, çevre ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağı inceliyorlar. Toplumsal cinsiyet ve çevre tartışmalarının şeceresi [ekofeminizm, Kalkınmada Kadın (*WID- Women in Development*), Çevre ve Kalkınma (*WED-Environment and Development*), Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (*GAD- Gender and Development*)] oldukça iyi belgelendi ve ben burada bunlara tekrar değinmeyeceğim.⁴ Bunun yerine, farklı çevrelerle ilişkili kırk yıllık çeşitli, zengin ve çokça çelişkili toplumsal cinsiyet araştırmalarından öngörülerini bir araya getiriyorum. Açığa çıkarılan önemli hususlar şunlar: 1) Çevrenin farklı insan grupları için farklı şeyler ifade etmesi ve kalkınma ve çevre girişimlerinde kadınlara ve diğer ötekileştirilmiş toplumsal gruplara daha fazla dikkat çekerek çevre politikasındaki eril öznenin odak noktası olmaktan çıkarılması 2) Mülkiyet hakları ve ekonomik güvenliğin önemi ve kadınların bakım ve çevre işlerindeki ücretsiz emeğinin tanınması 3) Kadınların karar alma ve resmi çevre yönetimine dahil edilmesine ilişkin tartışmalar 4) Toplumsal cinsiyet temelli mücadelelerin özgürleşmeye dair dönüştürücü potansiyeli ve aynı zamanda bu mücadelelere dışarıdan gelen desteğin belirsizliği.

Kadınlara odaklanmak: çevre yönetimi ve çevre politikasının öznesinin merkezden uzaklaştırılması

1980'lerde ilk defa toplumsal cinsiyet ve çevre üzerine çalışan bilim insanları, kadın ve erkeklerin işleri, farklılaşan rolleri, statüleri ve çevreleriyle ilişkileri nedeniyle nasıl sıklıkla farklı ücretlendirildiklerini gösterdiler. Araştırmaları, çevre üzerine yapılan ana akım çalışmalarda kabul görmeyen ve görünmez kılınan kadınların emeğine dikkat çekti. Kuzey'deki bazı feminist bilim insanları, modern bilimin inşasıyla kadınların çevre konusundaki beceri ve bilgilerinin nasıl aşındırıldığını anlattı (örn. Ehrenreich & English, 1973; Merchant, 1980; Mongeau, Smith, & Maney, 1961; Oakley, 1986). Güney'de, genel olarak ekofeminizm ve Kadın, Çevre ve Kalkınma bayrağı altında, akademisyenler kadınları çevresel meselelerle ilişkilendirmek gibi önemli bir işi başardılar ve kadınların emeğini çevresel meselelere dahil ederek çevre çalışması ve politikasının öznesini *merkezden uzaklaştırdılar* (örn. Bryceson,

1995; Mies & Shiva, 1993; Navarro & Korrol, 1999; Wickramasinghe & Momsen, 1993). Kadınların günlük yaşamda taşımaya devam ettikleri, çevrelerine dair derin bilgi birikiminin altını çizdiler.

Bu araştırmalar politikanın eril öznesinin odak noktası olmaktan çıkartılmasına yardımcı olsa da çalışmaların bazı yönleri kadınları homojenleştirmekle ve kadınlara bir grup olarak özcu nitelikler atfetmekle eleştirildi. Eleştirilenler, kadınların gündelik çevrelerinin politik ekonomisiyle mülkiyet ve işgücü paylaşımı ile ilgili pratiklerini anlama ihtiyacına dikkat çekti (Agarwal, 1992; Jackson, 1996). 1980'lerin ve 1990'ların çokça 'batılı' toplumsal cinsiyet araştırmalarında kullanılan küresel Güney'in mağdur kadın kategorisi, Chandra Mohanty (2003) ve diğer postkolonyal ve 'üçüncü dünya feministleri' tarafından eleştirildi. Bu kişiler, çalışılan bağlamların ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin incelikli bir analizinin yapılması çağrısında bulundular (örn. Chaudhuri, 2004; Grewal & Kaplan, 1994; Narayan & Harding, 2000; Shohat, 2001). 1990'lardan itibaren kendini kabul ettiren çevre konusundaki toplumsal cinsiyet araştırmaları farklı disiplinlere ve alanlara doğru yöneldi. Çevre meseleleri ve yönetiminde, çevre politikalarının etkilerinin açıklanmasında güç ilişkilerinin zengin analizlerine katkıda bulundu, kadın ve erkeğin çalıştığı ve eyleme geçtiği bağlamı dikkate almanın önemini vurguladı (örn. Agarwal, 1992; Cleaver, 1998; Guijt & Shah, 1998; Leach, 1994; Rocheleau, Thomas-Slayter, & Wangari, 1996).

Kadınların ataerkinin ve çevresel tehlikelerin kurbanı olduğu vurgusundan bilinçli bir şekilde uzaklaşarak çevre sorunları ve özgürleşme mücadeleleri bağlamında kadın eylemliliğine odaklanıldı. Feminist araştırmalar, kolektif eylemin önemini ve kadınların dünyanın pek çok yerinde gruplar halinde nasıl bir araya geldiğini ve çevrelerini korumak için nasıl harekete geçtiklerini vurguladı (Odoul & Kabira, 1995; Rocheleau vd., 1996; Shiva, 1989). Diğer yandan, bazı bağlamlarda kadınlar, konvansiyonel ormancılık gibi çevreye zarar veren kaynak sektörlerinde işçi sınıfından erkeklerin istihdamını korumak için de örgütlendiler. Çevre üzerine yürütülen feminist araştırmaların kadınların bu tarz kolektif eylemlerini göz ardı etme eğiliminde olması eleştirildi (Reed, 2000). Kadınların erkeklere öncelik veren cinsiyetlendirilmiş kırsal ideolojilere katkıda bulunan bu konumlanışının yarattığı çelişkiler daha derin tartışmaları ve incelemeleri hak ediyor.

Genel olarak, 1980'lerde ve 1990'ların başında yürütülen toplumsal cinsiyet araştırmaları, çevresel müdahaleler karşısında sosyal grupların ve özellikle kadınların ötekileştirilmesine yol açan mekanizmalara, ayrıca kırsal kesimdeki kadınların gıda üretimi ve çevreyle ilgilenmesine yönelik vazgeçilmez olan ancak görünmeyen katkılarına ışık tutması açısından çok önemliydi. Akademisyenler, ayrımcı pratikleri görünür kılarak daha eşitlikçi ilişkiler için ve gerçek uygulamaya dayanan daha iyi bir çevre bakımı için değişikliklere yol açmayı umdular.

Akademide çevre ve toplumsal cinsiyete yönelik yaklaşımlar değiştikçe, politika girişimleri de yıllar içinde farklı biçimler aldı. Örneğin ormanlarla ilgili politika oluşturma anlayışı, ormanların sadece kereste kaynağı olmadığını, sürdürülebilir geçim kaynakları ve bir dizi ürün ve çevre hizmeti sağlayan karmaşık ekosistemler olduğunu kabul etti. O zamandan beri ormanların kırsal kalkınmaya ve yoksulluğun giderilmesine katkıda bulunduğu geniş çapta kabul görmüştür. 1980'lerde ve 1990'lardaki sürdürülebilir kalkınma argümanları biyolojik çeşitlilik, koruma ve doğal kaynakların yönetimine ilişkin sosyal ve ekonomik kaygıları beraberinde getirdi. 'Kalkınma-ile-koruma' programları, temel rezerv alanlarının dışındaki tampon bölgelerde devlet/ticari ve yerel geçim çıkarlarının karışımına dikkat çekmeye başladı (Green, Joekes, & Leach, 1998: 261). Güney'de kalkınma ve çevre programlarını teşvik eden uluslararası kuruluşlar, kadınların doğal kaynakların yönetiminde önemli bir rol oynadığını ve onların desteği olmadan bu programların yürütülmesinin zor olduğunu anlamaya başladı (örn. Dünya Bankası, 1992).

Toplumsal cinsiyete dayalı bir analizin ve toplumsal cinsiyete dayalı kaygıların her düzeyde kapsanması anlamına gelen toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması, 1990'larda birçok hükümet tarafından benimsenmiş ve ulusal ve uluslararası düzeydeki politika ve programlara dahil edilmiştir. Ancak bu durum çevre politikası alanında sosyal politika alanındaki kadar gerçekleşmedi. O dönemde feministler, birçok büyük ölçekli çevre projesini toplumsal cinsiyet meselelerini göz ardı etmekle ve böylece kadınların çıkarlarından ödün vermekle eleştirdi (örn. Green vd., 1998). Yine de geriye dönüp bakıldığında, erken dönem, 'toplumsal cinsiyet' fikrinin (kadınlarla eşanlı olarak anılır), aslında çevre politikası oluşturma ve uygulama gündemlerine girdiği bir dönem olarak görülebilir. Yıllar geçtikçe, daha fazla verimlilik için araçsal temellendirmelerden (bkz. Moser, 1989) kadınlara yatırım için 'akıllı ekonomiye' (Dünya Bankası, 2011) ve hak temelli yaklaşımlara ilişkin söylemler boyunca,⁵ 'toplumsal cinsiyet' çevre ve kalkınma politikasının önemli bir bileşeni haline gelmiştir; politika belgelerinin ve de araştırma hibeleri ve kalkınma projeleri başvurularının olmazsa olmazıdır. Bunun ayrımcılığın ortadan kaldırılması amacına hizmet edip etmediği tartışılabilir. Toplumsal cinsiyetin hem politikada hem de araştırmada farklı anlamları, ileride tartışacağım ayrımlıkların temelinde yatıyor.

Ayrımcılığı telafi etmek mi? Ekonomik güçlendirme ve mülkiyet hakları

1990'lardan itibaren feminist ekonomistler, kalkınma girişimlerinin temeli olan ana akım ekonominin, erkeklerin deneyimlerini kadınların dışlanmasına tercih ettiğini işaret ettiler. Akademisyenler, kadınların ev içinde ve yakın çevrelerinde gerçekleştirdikleri ücretsiz emeği tanıyacak bir ekonomik araştırma anlayışını savundular ve mevcut ekonomik, sosyal ve politik kurumlardaki erkek önyargısına dikkat çektiler (örn. Elson, 1995; Elson & Cagatay, 2000; Ferber & Nelson, 1993; Folbre, 1994; Waring, 1988). Diane Elson, devlet kurumlarının

vatandaşlarına sağlık, eğitim ve diğer hizmetlerini sunamaması ve yapısal düzenlemeler ve yüksek işsizlik çağında vatandaşlarının geçimlerini sağlayamaması gibi kurumsal başarısızlıkların çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilen ücretsiz emek ve bakım işleriyle nasıl ikame edildiğini gösterdi. Bu durum, kadınların ve çocukların sağlığı ve sürdürülebilir kalkınma umutları için uzun vadeli olumsuz sonuçlara yol açtı (1995). Özellikle Kuzey Avrupa'daki refah rejimlerinin sosyolojik analizleri, küresel Güney'de bile ücretli ve ücretsiz bakım işinin kavramsallaştırılmasında faydalı olmuştur (Razavi, 2007). Avrupa'daki karşılaştırmalı çalışmalar, Avrupa genelinde refah rejimlerinde dikkate değer farklar olmakla birlikte, hepsinin çeşitli derecelerde de olsa evin geçimini sağlayan erkek modeli kavramı ile karakterize edildiğini göstermiştir (örn. Hobson, 1990; Hobson & Lister, 2002; Lewis, 1997). Feministler, kadınların özgürleşmesi ve baskıcı durumlardan 'kurtuluş' olasılıkları için ücretli emeğin önemini savundu (Hobson, 1990). Ancak araştırmalar, kadınların ücretli istihdama katılımının, ev içindeki ücretsiz emeklerinin mutlaka azalması anlamına gelmediğini de gösterdi. Ücretsiz bakım emeğinin ücretli ekonomiye kaydırılması da gerilimlerden uzak değildi. Bakımın ücretli ekonomiye kaydırılmasının düşük kaliteli sonuç veren düşük ücretli bakım işine neden olmaması için eşzamanlı örgütsel değişikliklere ihtiyaç vardı (Folbre & Nelson, 2000). Birçok araştırmacının gösterdiği üzere, piyasalar tarafsız değildi ve gerek Güney'deki gerek Kuzey'deki sosyal tabakalaşmayı ve eşitsizlikleri güçlendirme eğilimindeydiler (örn. Folbre & Nelson, 2000; Harriss-White, 1998).

Ücretsiz işgücü ve kadınların kayıt dışı ekonomiye katılımı araştırmacıları meşgul ederken, 1990'lardan itibaren sosyal politika ve çevre politikası piyasa çözümlerine yöneldi. Politika yapıcılar ve uygulayıcılar, daha geniş sosyal ve ekonomik etki temelinde toplumsal cinsiyet eşitliğine sahip programların finanse edilmesini savundu. Kereste dışı orman ürünleri (NTFPler⁶) gibi doğal kaynaklarla alakalı bir dizi gelir getirici faaliyet aracılığıyla küresel Güney'deki ülkelerde kadınların ekonomik statüsünü yükseltmeye çalışan programlar başlatıldı. Sivil Toplum Kuruluşları (STKlar) ve diğerleri, kadınların satın alma üzerinde doğrudan erişim ve kontrol sahibi olması ve bunun çevresel kaynakların sömürülmesine katkıda bulunan yağmacı araçları ortadan kaldırması umuduyla yerel pazarlara yöneldi. Benzer bir itki, kadınların tasarruf etmesi ve küçük ölçekli sermaye birikimi sağlaması için mikro kredi programlarının başlatılmasıydı. Mikro kredi programları o zamandan beri küçük işletmeler için bireysel ve kolektif kuruluşlara küçük krediler ve başlangıç sermayesi sağlamıştır. Kredi imkânları; bankalar, STK'lar, Dünya Bankası ve devlet kurumları tarafından sağlanmaya devam ediyor.

Toprak hakları

Araştırmacılar ayrıca mülkiyet haklarındaki toplumsal cinsiyet asimetrilerinin doğal kaynakların kullanımının verimliliğini, çevresel sürdürülebilirliğini, eşitliğini ve güçlendirme

hedeflerini etkilediğini göstermiştir. Akademisyenler, pazarlık konumlarını geliştirebilmeleri ve hane içi ve toplumdaki statülerini iyileştirebilmeleri için kadınlara toprak ve su üzerinde yasal haklar verilmesi gerektiği görüşünü desteklediler. Bu tartışmaların önemli örnekleri, 'kendine ait bir alan' (Agarwal, 1994), 'kendine ait bir arsa', (Zwarteveen, 1996) ve 'kendine ait bir kuyu' (Jordans & Zwarteveen, 1997) içinde bulunabilir.

Ancak araştırmacılar, kadınların toprak üzerindeki hâkimiyetinin artması sürecinin kritik bir etkisi olduğu konusunda uyarıda bulundu (Agarwal, 1994:44). Yasal imtiyazın kendisi, bunun uygulandığı ya da işletme veya yönetim konusunda yetki verdiği anlamına gelmiyordu. Arazi tapulama sıklıkla geleneksel uygulamalarla çatışır hale geldi; çünkü toprak hakları çoğu zaman iç içe geçmiş ve üst üste binmişti ve sosyal ve ekolojik çeşitliliğin sonucuydu. Kadın hakları, çalı çitleri veya kadınlar tarafından yetiştirilen kahve ya da kakao tarlalarındaki alt bitki örtüsü (Rocheleau & Edmunds, 1997) gibi "arada kalan" alanlara bahşedilebilirdi veya ağaç mülkiyeti temelindeki arazi haklarından tamamen ayrı olabilirdi (Fortmann & Bruce, 1988). Akademisyenler, tek bir 'sahip' veya tapu sahibi aramak yerine, erkeklerin ve kadınların kullanmak zorunda kalabilecekleri toprak veya suyun 'yasal haklarını' ve bunların zaman içinde nasıl müzakere edildiğini ya da değiştirildiğini belirlemeye ihtiyaç olduğunu savundu (örn. Meinzen-Dick, Brown, Feldstein, & Quisumbing, 1997). Bu gibi durumlarda mülkiyetin resmleştirilmesi, marjinal etnik gruplara, kadınlara ve çevresel çıkarlara karşı işleyen 'kadaströ felaketlerine' (Meinzen-Dick & Mwangi, 2008) yol açabilecek 'bu çıkar ağımı kesmek' anlamına geliyordu.

1980'lerde tarımsal üretkenlikteki düşüş, ulusal ve uluslararası kuruluşların toprak haklarının önemini fark etmesine yol açmıştır. Daha yakın zamanda, mülkiyette netlik gerektiren iklim programları, mülkiyet hakları davasını bir kez daha güçlendirdi. Ruth Meinzen-Dick ve Esther Mwangi, hak savunucularının, yasal olarak desteklenen toprak sahipliğinin kırsal kesimdeki kadınların üretimi ve ekonomik verimliliği, refahı, eşitliği ve güçlendirilmesi için kritik olduğu yönündeki görünüşte sağduyulu düşünce tarafından yönlendirildiklerini yazar. Sürece gereken dikkat gösterilmese de mülkiyetin devredilebilirliği ve resmleştirilmesi, birçok ekonomist ve politika yapıcı tarafından çevre yönetimi için olağanüstü önemde görülme eğilimindedir. Devredilebilirliğin ve resmleştirilmenin, mülkün kredi için teminat olabilmesine izin vermek, kullanıcılara bir kaynağa bakmaları için teşvikler sağlamak veya kaynağı diğer 'daha yüksek değerde' kullanıcılara aktarmak için gerekli olduğuna inanılır. "Her ne kadar resmleştirme süreçleri mutlaka özelleştirmeyi (hakların devletten veya kolektiften bireye ya da tüzel kişiye devrini) içermese de ... tarihsel olarak birçok ülkede durum böyle olmuştur" (Meinzen-Dick & Mwangi, 2008: 38). Bu sebeple, mülkiyete dair feminist ekonomi ve toplumsal cinsiyet araştırmasıyla ilişkili politika girişimlerine dönüp bakıldığında, araştırma ve politikanın farklı yönler aldığı görülür. Feminist araştırmalar, büyük ölçüde resmi haklar ve piyasalar karşısında toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri etkileyen süreç ve enformel mekanizmalara

odaklanırken, toplumsal cinsiyete ilişkin politika odağı, bireysel hakların resmileştirilmesini ve kadınların piyasalara girişini vurguladı.

Toplumsal cinsiyet ve çevresel yönetim

Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde yerel çevresel yönetim kurumları ve 1990'larda Avrupa'daki kırsal kamu-özel sektör ortaklıkları üzerine yürütülen toplumsal cinsiyet araştırmaları, yerel kurumların erkek elitlerin egemenliğinde olduğunu ve onların endişelerini yansıttığını ortaya koydu (Agarwal, 1997; Sarin vd., 1998; Guijt & Shah, 1998; Shortall ve Shucksmith, 2001; Hudson & Rönnblom, 2003; Bock, 2004). Çok sayıda feminist, kadınların komitelere ve kurumlara daha fazla dahil edilmesi çağrısında bulundu. Güney Asya'da orman koruma konusunda kapsamlı çalışmalar yürüten Bina Agarwal'ın araştırması, kadınları ve erkekleri içeren grupların daha iyi çalışma eğiliminde olduğunu gösterir. Ancak sadece erkeklerden oluşan grupların kadınlardan oluşan grupların aksine yönetim pratiklerinde ufak farklar olduğunu belirtir. Bununla birlikte, 'kadınlardan oluşan' grupların yönetmeliklerinde ve ormanların güvenlik çemberi altına alınmasında (Agarwal, 2010) daha katı olma eğiliminde olduklarını öne sürer. Bunun daha fazla eşitlik anlamına gelip gelmediği ve çevrenin korunması için uzun vadeli etkililiğe yol açıp açmadığı sorusunu yanıtlamak zor.

Farklı disiplinlerden, özellikle antropoloji ve coğrafya alanında yapılan araştırmalar, biyofiziksel çevrenin kültür ve duygulardan nasıl ayrılmaz olduğuna odaklanmaya başladı. Michel Foucault (1979, 1990, 1991), Karen Barad (2003), Judith Butler (1990) ve Donna Haraway (1991) gibi bilim insanlarının çalışmalarından çeşitli şekillerde yararlanan araştırmacılar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çevre meselelerinden önde olmadığı ya da onun yerine geçmediği, aksine toplumsal cinsiyet ve gücün bu mesellere içkin olduğunu gösterdi. Toplumsal cinsiyet ve çevre ilişkilerinin müzakere edilmesinin farklı ortamlarda uzun vadeli değişiklikler getirdiği ortaya çıktı (Bhavnani, Foran, & Kurian, 2003; Li, 2007; Nightingale, 2006; Tsing, 1993; Whatmore, 2002).

1990'lardan itibaren, toplumsal cinsiyet araştırmacıları, belirli çevresel sonuçların üretiminde farklı kimlik eksenlerinin toplumsal cinsiyetle nasıl kesiştiğini anlamak için 'kesişimsel' olarak adlandırılan (bkz. bu terimi ilk kullanan Crenshaw, 1991) yaklaşıma daha fazla önem gösterdiler. Kadınların ve erkeklerin çevresel kaynaklara erişimi, sahipliği, kullanımı, hakları veya eylemlerine ilişkin daha zengin analizler, yalnızca toplumsal cinsiyete değil, aynı zamanda kadın veya erkek olarak toplumsal konumlarıyla kesişen diğer ortak kategorilere —sınıf, eğitim, etnik köken, kentsel veya kırsal temel— odaklanarak mümkün kılındı (bkz. Nightingale, 2006; Baviskar, 2008; Bryant & Pini, 2009; ayrıca toplumsal cinsiyetin küresel ölçekte nasıl üretildiğine ilişkin analizler için *Signs* dergisinin 2001 sayısına bakınız). Bu kategoriler tarafından çizilen sınırlar aşıldığında, yeni başlangıçlara ve ilişkilere yol açtığı görülmüştür (Arora-Jonsson, 2013; Crowley, 2009). Bu nedenle, bütün bir araştırma külliyatı,

sosyal grupların nasıl davranabileceğine dair kalıplar olmasına rağmen, bağlamı hesaba katmadan öncül varsayımlarda bulunmanın imkânsız olduğunu vurguladı.

Ayrıca dünyanın farklı bölgelerinde yapılan araştırmalar, kadınların kolektif eylem ve mücadelelerinin, yalnızca kendileri için değil aynı zamanda parçası oldukları geniş topluluğun çıkarları için de dönüştürücü potansiyelini vurguladı (Gandhi & Shah, 1992; John, 1999; Kumar, 1999; Maathai, 2009; Muñoz, Paredes, & Thorpe, 2007; Rocheleau vd., 1996; Roseneil, 1995; Arora-Jonsson, 2009). Bu tür birçok çalışmada sayesinde, çevre ve kalkınma konularının ister Güney’de ister Kuzey’de olsun, erkeklerin ve kadınların günlük yaşamlarından ayrı olarak ele alınamayacağına vakıf olunmuştur. Ayrıca, ‘kamusal’ çevre sorunlarının evde veya ormanlar gibi kamusal alanlardaki şiddet sorunlarıyla yakından bağlantı olduğu ortaya çıkmıştır. Hindistan’ın Odisha kentindeki bir köyde bir kadın grubunda aktif olan bir kadının oradaki araştırmam sırasında bana söylediği gibi, kendilerini koruyamadıkları takdirde ormanları korumalarının pek bir anlamı yoktu. Birçok kadın grubu, köylerindeki erkek egemen orman komitelerine kabul edilmelerini ve aynı zamanda kadınlara yönelik erkek şiddetinin bu forumlarda yan yana tartışılmasını talep etmiştir (toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve çevre üzerine bir literatür taraması için bkz. Bölüm 4-8, Arora-Jonsson, 2013; Colfer, Pierce. & Minarcheck, 2013). Kırsal alanlardaki kadınların mücadelelerine dış kuruluşlardan (STK’lar gibi veya hükümet programları aracılığıyla) gelen destek —bu desteğin doğası belirleyici olsa da— bu tür durumlarda çok önemlidir (Lingam, 2002; Sharma, 2006; Sundar, 1998). Bu tür bir destek hem küresel Kuzey hem de Güney’deki araştırmalardan açıkça görüldüğü üzere lehte veya aleyhte olabilir (Arora-Jonsson, 2013; Sangtin, 2006; Tharu & Niranjana, 2001).

1990’lardaki çevre politikaları, sürdürülebilir orman yönetimi için insanların katılımını ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dikkat edilmesini giderek daha fazla vurgulamıştır. Kaynaklar üzerindeki yetkinin yerelleştirilmesi, ‘yerel toplulukların ihtiyaçlarına cevap veren şekillerde kalkınma hedeflerine ulaşmanın güçlü bir aracı olarak kabul edildi’ (Dünya Bankası, 2000:106). Küresel Güney’deki yerel kurumları destekleyen STK’lar ve fon kuruluşlarıyla bunların politika önerileri, kadınların ve toplumsal cinsiyete dayalı taleplerin çevresel yönetişime dahil edilmesine yönelik artan ilgide rol oynadılar. 2000’lerin ilk on yılı, devletin ‘yönetmesi’ görüşlerinden ‘yönetişime’ geçişin temelini attı. Terminolojideki bu değişiklik, yönetimi hükümetlerle ilgili olarak kavramsallaştırmaktan, çeşitli farklı aktörlerin sözde kolektif çıkarların peşinde aktif olduğu bağlamlara geçişi beraberinde getirdi (bkz. Peters & Pierre, 1998). Teori ve politika tartışmalarında, yönetişim teriminin küresel Kuzey veya Güney’deki ülkelerle ilgili olarak nasıl kavramsallaştırıldığına dair bir fark vardır. Küresel Kuzey’de, yönetişim esas olarak sivil toplum örgütleri ve özel çıkarlarla ilgili olarak kullanılmıştır. Küresel Güney’deki çevresel yönetişim literatürü de büyük ölçüde kırsal

toplulukların karar alma politikaları ve çevre kaynaklarının aşırı kullanımı ve sahipliği konularında devletle mücadelelerine odaklanır (Arora-Jonsson, 2013: 6-7).

Politika yapıcılar, çevreyi yönetme çabalarında giderek artan bir şekilde piyasalara yöneldiler; bu piyasalar, ampirik kanıtların gösterdiği gibi, kadınların 'kesişen yapısal kısıtlamalarla' karşı karşıya olduğu pazarlardı (Folbre, 1994). Küresel çevresel yönetim konusundaki mevcut düşüncede baskın hale gelen bir politika alanı olan iklim değişikliği, bu yönelimin başlıca örneğidir. İklim programları ve araçları, ulusal sınırları kapsar ve köylerdeki insanları büyük şehirlerdeki borsalara dahil etmeye çalışır. Bunlar, örneğin, biyoçeşitliliğin korunması ve karbon ayırma gibi hizmetler için, başta Güney'de olmak üzere, kadın ve erkekler tarafından sağlanan ekosistem hizmetleri için ödeme yapılması fikrini temel alır. Bu tür programlar, toplumsal cinsiyete dayalı varsayımlar üzerinde çalışır ve büyük ölçüde kadın emeğine dayalı tarımsal ve doğal kaynak ürünlerindeki artan küresel ticarete ilişkin araştırmalarda açıkça görüldüğü gibi, önemli toplumsal cinsiyet temelli çıkarımlar içerir (Bair, 2010; Elias & Saussey, 2013; Ramamurthy, 2000).

Politikaların yerel ve ulusal sınırları aşan pazarlara daha fazla odaklanmasıyla birlikte, toplumsal cinsiyet araştırmacıları küresel yönetime (Bedford & Rai, 2010; Rai & Waylen, 2008) ve çevre ve kalkınma zorluklarıyla ilgili ölçeklendirme sorularına (Bedford & Rai, 2010; Rai & Waylen, 2008) daha fazla dikkat etmeye başladılar (örn. Katz, 2004; mevcut çevresel zorluklar hakkında birkaç feminist politik ekolojist arasında yapılan bir tartışma için bkz. Hawkins & Ojeda, 2011). Parasal değişim ve sermayenin hareketi, uzak yerler arasındaki bağlantıların sarmal hale gelmesinin tek yolu değildir (örn. Pigg, 1996; Tsing, 2005). Örneğin, Hindistan ve İsveç'teki alan çalışmalarımda, orman yönetiminin nasıl yürütüleceğine dair fikirlerin temelini toplumsal cinsiyet oluşturdu. Bu durum oldukça yerel şekillerde gerçekleşirken, erkekler ve kadınlar, çevresel yönetim ve toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında daha geniş söylemlerden faydalandılar; bu yerel bağlamlarda daha da önemli hale gelen ve geçmişteki 'yerel' yönetim çalışmalarında göz ardı edilen bir küresel ölçektir. Hindistan'daki kadınlar, başka yerlerdeki kadınların zaten sahip olduklarına inandıkları kalkınma ve kadın hakları fikirlerine referansta bulunarak taleplerini meşrulaştırdılar. İsveç'te, diğer ülkelerden çok daha iyi olduklarına dair inanç, çevre yönetiminde dezavantajlı hisseden kadınların değişim girişimlerine ket vurdu (Arora-Jonsson, 2009).

Toplumsal cinsiyet araştırmaları geniş bir yelpazeyi kapsamasına rağmen, 1970'lerden günümüze toplumsal cinsiyet ve çevre çalışmalarındaki bazı önemli değişimler, 'kadınların' artık verili kabul edilemeyeceği, ancak 'kadınların' bir analiz kategorisi olması gerektiği görüşüne odaklanmıştır (örn. Mohanty, 2003). Feminist akademisyenler ayrıca epey bir araştırmada verili kabul edilen ikiliklerin de yeniden kavramsallaştırılması ihtiyacını vurgular. Çeşitli bakış açılarından hareketle, 'melez coğrafyalar (Whatmore, 2002), 'iç-ilişkisel edim'

(Barad, 2003), 'performatiflik' (Butler, 1990) ve çakal figürleri (Haraway, 1991) veya değişken bedenler (Grosz, 1994) yoluyla, feministler doğanın ve kültürün, maddi olanın ve toplumsalın ve insanlarla insan olmayan arasındaki ilişkilerin bölünmezliğini kavramsallaştırdı. Araştırmalar ayrıca sermayenin (Katz, 2004) ve söylemlerin, programların ve fikirlerin (örn. Arora-Jonsson, 2009; Pigg, 1996) uluslararası seviyelerden hane içine küresel akışının nasıl mahrem şekillerde toplumsal cinsiyet temelli manzaralar ürettiğini gösterir.

Şu anda hem ulusal hükümetler hem de uluslararası kuruluşlar arasında politika oluşturma anlayışı, giderek daha da fazla ölçekle ilgileniyor; sorunların ölçek genelinde nasıl şekillendiğini anlamaya çalışmak, aynı zamanda 'dikey ölçeklenebilirlik' veya 'yatay ölçeklenebilirlik' arzusu ve toplumsal cinsiyetle ilgili en iyi pratikleri modelleme arzusundan kaynaklanıyor. Geçmişteki piyasa temelli yaklaşımlardan kaçınmak için bir girişim var, ancak geçmiş rutinlere ve disiplinlerin ve sahanın korunmasına kaymamak zor.⁸ Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu (CGIAR) bünyesindeki bazı kuruluşlar tarafından desteklenen bu tür yaklaşımlardan birisi 'Peyzaj Yaklaşımı'dır.⁹ Tam olarak tanımlamak zor olmakla beraber, bu yaklaşım çevresel sorunlara disiplinler ve sektörler arası çözümler arama girişimidir. Maddi ve coğrafi bir alanın ve onun ilişkilerinin araştırma ve politika konusu olması konusunda umut vaat ederken, esneklik üzerine politika oluşturma örneğinin gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyet ve gücün herkesi kapsayan kavramlara dahil edilmesi tehlikesi de mevcut (bkz. Harrison, 2021).¹⁰

Bugün yerel, ulusal ve uluslararası politikalarda 'toplumsal cinsiyet'in (çoğunlukla kadın anlamına gelir), çevresel yönetim ve kaynak yönetiminde (önemli) bir unsur olarak birçok farklı şekilde kabul edildiği yadsınamaz. Örneğin, kadınların toplum temelli organizasyonlara katılımı olmadan etkin orman ve su yönetiminin imkânsız olduğu veya kadınlar programların bir parçası olmadığı sürece afet yardımı ve risk azaltma yaklaşımlarının hiçbir yere varamayacağı kabul ediliyor. Kadınların bu şekilde dahil edilmesinin somut etkileri veya belgelerde ve stratejilerde katılımcı ve cinsiyete duyarlı dilin bir sonucu olarak ne kadar değişim olduğu elbette bağlamsal ve farklı bir hikâye. Bir sonraki bölümde, bu toplumsal cinsiyet ve çevre politikası tarihinin bizi şimdi nerede bıraktığını ve etkilerinin neler olabileceğini inceliyorum.

Neler Değişti? Neler Yerinde Sayıyor?

Toplumsal cinsiyet araştırmaları geçmişte çevre üzerine ana akım akademik kuramsallaştırmaya meydan okumuş, genellikle verili kabul edilen kategorileri bozmuş ve bu kategorilerin erkek egemen önyargılarına işaret etmiştir. Kalkınma uzmanları ve politika yapımcılar, geleneksel araştırmalara dayalı yanıtlara veya modellere yöneldiklerinde, otomatik olarak ve belki de istemeden, çalışmalarında toplumsal cinsiyet ve gücün ele alınması olanaklarını baltalamış oldular. Fakat yine de toplumsal cinsiyet araştırmaları, çevrelerimiz

hakkında nasıl düşündüğümüze önemli ölçüde katkıda bulundu. Bir önceki bölümde gösterdiğim üzere, toplumsal cinsiyetle ilgili girişimler, araştırmadan elde edilen içgörülere yanıt olarak farklı şekillerde tekrarlanan üç ana başlık etrafında birleşti. Bunlar 1) çevre programlarında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasına yönelik çabaları, 2) gelir getirici faaliyetleri teşvik ederek piyasalara dahil olmayı ve mikro kredi programları oluşturarak mülkiyet haklarını ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesine yönelik çabaları ve 3) kadınları çevresel yönetişime dahil etme çabalarını içeriyordu. Bu bölümde, bu yaklaşımlardan bazılarının sonuçlarını inceliyorum.

Çevreyle ilişki kurmanın yeni ve çeşitli yolları

Toplumsal cinsiyet alanında ve daha genelde sosyal bilimlerde çalışan akademisyenlerin araştırmaları sayesinde, politikaların çevreyi görme biçimleri yıllar içinde çarpıcı biçimde değişti. Örneğin kereste, orman politikası ve uygulamasının yegâne konusu olmaktan çıktı. Ormanların keresteden daha fazlası olduğu, ekosistem hizmeti sunduğu mekânın kültüründen ve toplumundan ayrı düşünülmemeyeceği kabul gördü. Ormanlara aslen bir erkek alanı olarak odaklanma anlayışı da böylece değişti; zira kereste erkeklerle ilişkilendiriliyor ve ormancılık da bir erkek faaliyeti olarak ele alınıyordu. Farklı sosyal grupların çevreyle ilişkileneceklerine dair çok çeşitli yollarının olduğunun dikkate alınması gerekliliği çeşitli politika girişimleri için bir kılavuz oldu. Bu küresel Güney’de açıkça kabul edilirken, Kuzey’de daha az kabul edilebilir olmaya devam ediyor. Halbuki giderek daha fazla sayıda araştırma Kuzey’de ormanların yalnızca keresteleri için değil, geçim kaynakları için de önemli olduğunu göstermeye başladı (turizm faaliyetleri ile canlanan istihdam, kırsal kalkınma ve rekreasyon ve sağlık dahil sosyal değerler gibi (Arora-Jonsson, 2004; Marsden, Milbourne, Kitchen, & Bishop, 2003)).

Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasının rüzgârına kapılmak

Çevre politikası ve uygulamasında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması girişimleri tutarlılık izlemez. Feminist araştırmanın feminist olmayan bir hükümet aygıtına aktarılması iki tarafın da işine yaradı: Toplumsal cinsiyete dair meseleler biçimsel bir mekanizmaya mal edilirken, bürokratlar ve uygulayıcılar toplumsal cinsiyete dayalı sorunları tamamen görmezden gelemediler ve kadın ağlarını ve diğer aktivist grupları kabul etmeye zorlandılar. 1990’ların ortalarından bu yana, kadın grupları toplumsal cinsiyet perspektifleri, çevre ile ilgili programlardaki fonlar ve kadınların tüm seviyelerde katılımı için lobi yapabildiler. Ağlar, bürokrasiler içindeki feministler ve aktivistler, kurumların değişmesine, kapasitelerin ve ideolojilerin inşasına yol açtılar (bkz. Basu & McGrory, 1995; Keck & Sikkink, 1998).

Ancak tarihin de gösterdiği gibi, ana akımlaştırma biçimsel bir ritüel haline geldi ve zaman zaman savunucularının öngördüğünden tam tersi bir etki yarattı. Baden ve Goetz, toplumsal cinsiyet perspektiflerinin tüm politika belgelerine, programlara veya projelere dahil edilmek istendiği için politik odağının seyredildiğini savunuyorlar. Toplumsal cinsiyet ana

akımlaştırmasının ana strateji olarak benimsendiği 1995 Pekin Konferansı'nı takip eden yıllarda, özellikle Güney'deki kadın grupları eleştirel sesler çıkarmaya başladı. Yazarlar, diğerleri arasında Pakistan'dan Nighat Khan'dan alıntı yapar. Khan, daha önceden kadınlara olan odaklanmanın ('toplumsal cinsiyet' fikrinden dolayı) kadınlara ve erkeklere kaydığını ve örneğin 'risk altındaki erkekler' tartışmalarını alevlendirerek odağın rahatlıkla erkeklere döndüğünü ileri sürüyordu (Baden ve Goetz, 1998). 'Toplumsal cinsiyet'in önemli hale geldiği, ancak kadınların ortadan kaybolduğu ya da 'toplumsal cinsiyet eşitliğinin' 'kadınların özgülleşmesinin' yerini aldığı söylenebiliyordu (Brush, 2002).

Toplumsal cinsiyet, kadınların ve erkeklerin çevre yönetimine katılımı arasındaki farklılıklar hakkında düşünmesi beklenen ekonomistlerin niceliksel uzmanlığında açıkça görüldüğü üzere teknokratik bir uygulama haline geldi. Baden ve Goetz, bu tür bilgilerin önemli olmasına rağmen, aynı zamanda iktidar ve toplumsal cinsiyet ilişkileri konularını dikkate almayarak, toplumsal cinsiyet ve kadınların taleplerinin, kaynakların dağılımına ilişkin idari kararlara uygun bir dizi ihtiyaç veya eksikliğe indirgendiğine dikkat çekiyor (Baden ve Goetz, 1998). Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmaya yönelik bu teknokratik girişim ve bunun olumsuz sonuçları akademide de aynı derecede belirgindir. Çevre konusunu çalışan, toplumsal cinsiyete göre ayrıştırılmış verileri tablo haline getiren ve çoğu zaman açık olduğu gibi, ima ettikleri toplumsal cinsiyetle ilgili literatürü okumadan, analizleri için fazla bir temel olmaksızın geniş kapsamlı sonuçlar çıkaran bilim insanlarının makalelerini gözden geçirdim. Bu kesinlikle tüm araştırmacılar için söylenemese de bu durum kötü araştırma meselesinin ötesine geçiyor. Aynı zamanda, yeni teknolojilerin veya toplumsal cinsiyet ya da güç ilişkileriyle hiçbir ilgisi olmayan kalkınma hakkındaki peşin hükümlü fikirlerin teşvik edilmesini meşrulaştırmak adına kadınların savunmasız veya marjinal olduğunu söylemek için toplumsal cinsiyet araştırmasının kullanılması süregiden bir sorundur.

Toplumsal cinsiyete duyarlı dil ve toplumsal cinsiyet unsurlarının program belgelerine dahil edilmesine ilişkin genellemeler, mutlaka sahada somut bir değişiklik anlamına gelmiyor. Avrupa örneğinde, Elizabeth Prugl, çoğu yerde AB'nin Lider programlarında, ana akımlaştırmaya dair lafta destek olmasına rağmen pratikte hiçbir şey yapılmadığını gösterir (Prugl, 2010). İsveç'te, kadınlara yönelik kaynak merkezleri toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırması adına kapatıldı; bu, 'ana akımlaştırmayı uygulamak isteyenler için belirsiz bir stratejiydi' (Tollin, 2000). Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasına yönelik eleştiriler, aynı zamanda, kadın ve erkeklerin her zaman eşit olmayan konumlarda olduğu ve mevcut toplumsal cinsiyete dayalı süreçleri güçlendirme eğiliminde olduğu heteronormatif süreçlere ilişkin verili kabul edilen varsayımlara da odaklanmıştır (toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması eleştirilerine genel bir bakış için bkz. Davids, Francien Van ve Parren, 2013).

Akademisyenler ayrıca politikayla ilgili olarak ana akımlaştırmanın daha sinsi bir yönüne de işaret ediyor. Kalkınma girişimlerini, daha büyük gündemlere hizmet etme eğiliminde olduklarında ‘toplumsal cinsiyet’ hakkında belirli fikirleri dikkate almakla eleştiriyorlar. Melissa Leach, ekofeminizm ve kadınların çevreyle yakın ilişkilerine dair söylemlerin, kadınları doğal kaynakları muhafaza etmek, ağaç koruma faaliyetlerine dahil etmek ve emeklerinden istifade etmek için 1990'larda politika yapımcılar ve bürokratlar tarafından kullanıldığını belirtiyor. Kadınların fedakârlığına ve doğaya yakınlığına seslenerek, çeşitli çevresel programların yanı sıra yoksulluğun ortadan kaldırılması sorumluluğu, kadınların bunları gerçekleştirebilecek kaynaklara veya zamana sahip olup olmadığına bakılmaksızın kadınların omzuna yüklendi (Leach, 2007). Bu da ‘sorumluluğun kadınlaştırılması’ ile sonuçlandı (Chant, 2008). Kadınların zaten uzun olan bakım işleri listesine çevre işleri de eklendi. Kadınların katılımının genel olarak kadınlar için iyi olduğunu varsaymak kullanışlıydı. Bazı akademisyenlerin yazdığı gibi, “bu tür proje müdahalelerinin düşük performansı özellikle talihsizdi ... bu tür projeler, kadınların ‘çevre yöneticileri’ olarak çevre sorunlarını ‘düzeltme’ yeteneğine sahip oldukları yönündeki beklentileri canlandırmış olabilir. Toplumsal cinsiyet konularını ele almaya çalışan çevre sektörü projelerinin böyle bir sonuç elde etmedeki başarısızlığı, politika yapımcılar arasında toplumsal cinsiyet kaygılarını dikkate alma girişimlerinde hayal kırıklığına yol açabilir” (Green ve diğerleri, 1998: 275).

Haklar ve toprak mülkiyeti

Toprak mülkiyeti reformlarının fiilen yürürlüğe girdiği birçok yerde, yasa ve uygulama arasındaki uçurum devam etti (Agarwal, 1994; Basu, 1999). Yasal transferlerde toprağa ve suya bağlı ‘yasal hakların’ ve toplumsal ilişkilerin devredilmesinin neredeyse imkânsızlığı, bu tür reformların peşini bırakmıyor. Birçok ülkede toprak mülkiyeti reformlarında kolektif mülkiyet giderek daha fazla kabul görürken, odak noktası bireysel mülkiyet ve özelleştirme olmuştur. Örneğin, geleneksel arazi hukuku, kaotik ve sorunlu bir şekilde olmakla beraber, bireyselleştirilmiş kullanım hakkı ve arazi pazarlarına doğru kendi halinde istikrarlı bir şekilde ilerliyor gibi görülüyor (Whitehead ve Tsikata, 2003: 94). Birçok yönden, bu aynı zamanda kaynak kullanımını etrafındaki kolektif işbirliğinin baltalanmasına sebep olmakta, kalkınma ve çevre mevzuatı dahilindeki müdahaleleri bireyselleştirmeye yönelik daha geniş bir eğilimi özetlemektedir.

Toprak mülkiyet haklarının verilmesi kadınların mülkiyet haklarını güvence altına almada önemli bir adım olmasına rağmen, akademisyenler, kadınlara sosyal konumlarını göz ardı ederek mülkiyet hakkı verilmesi girişimlerini eleştirmişlerdir. Güney Asya’da yapılan araştırmalar, aksi yönde mevzuat olmasına rağmen, kadınların toplumdaki konumlarını korumak adına ataerkil miras normlarına karşı çıkmamayı nasıl tercih ettiklerini gösterir (Rankin, 2003; Rao, 2007). Sahra-altı Afrika’da, kadınların taleplerinin inşasında toplumsal

normlara başvurma çok önemlidir (Whitehead ve Tsikata, 2003:97). Rhodante Ahlers'in 1990'ların başında Meksika'daki toprak ve su reformları üzerine yaptığı çalışma, yoksul kadınlara sosyal konumu göz ardı edilerek toprak mülkiyeti verilmesine dair bir örnek. Resmi haklara sahip olmalarına rağmen, kadınlar nispeten kısa bir sürede fiilen haklarından mahrum edildiler, haklarına geleneksel erişimlerini kaybettiler ve genellikle haklarını erkek emsallerinden önemli ölçüde daha düşük fiyatlarla sattılar (Ahlers, 2002).

Piyasalara ve toprak mülkiyetinin özelleştirilmesine yönelik mevcut ilgi, bu eğilimi tekrar vurguluyor gibi görünüyor. Kadınların toprak üzerindeki hakları, diğer politika hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir bileşen olmuştur. Sagari Ramdas, Hindistan'da Andhra Prades'te 2006 Orman Hakları Yasası uyarınca bireysel unvanlar alan kadınlara yönelik tepkileri anlatır. Kadınlara, topraklarına 'ihracat için üretilen mahsul' ekerek işbirliği yapmaları halinde, bir hükümet planı (NREGA¹¹) aracılığıyla ücret ödeniyordu. Ramdas, bu mahsullerin kadınları sulama sorunlarına, değişken piyasalara, tarımsal kimyasallara karşı savunmasız hale getirdiğini ve geçim kaynaklarının tamamen değişmesine neden olduğunu yazıyor. Bazı bölgelerde kadınlar, karbon kredisi kazanmalarını sağlayacak iklim programlarının bir parçası olarak biyodizel bitkileri (*Pongamia pinnata*) yetiştirmeye 'teşvik edildi'. Yerli türlerle yeniden canlandırılabilir bozulmuş ormanlar ve gıda ürünlerini destekleyen tarım arazileri, tohum satışından düzenli bir gelir elde ettikleri için mono-plantasyonlarla değiştirildi. Karbon salınımını nötralize etmek için Dünya Bankası'ndan yapılan bir ödemenin ardından, birkaç yıl sonra, ağaçların %80'i telef oldu, çoğu aile sığırlarını satmak zorunda kaldı, kimyasallara bağımlılık arttı ve bu süreçte topraklarını mahvetti. Ayrıca kadınların parayı alma nedenlerinden tamamen habersiz oldukları ve karbon ticaretinin sonuçları ve yardımlaşma grupları faaliyetlerinin iklim değişikliği ile ilişkisi hakkında hiçbir fikirleri olmadığı ortaya çıktı (Ramdas, 2009).

Toprak ve su politikalarındaki mevcut (neoliberal) özelleştirme dönemi, feminist emelleri gerçekleştirmek için olanaklar sunuyor gibi görünüyor. Bununla beraber, Meksika ve Hindistan'dan örneklerin gösterdiği üzere, ana akım neoliberal politika dili ve kavramları, feminist araştırmaların çoğunun sorguladığı konuları –kaynakların yeniden bölüştürülmesinde yer alan politikaları ve güçleri görünmezleştiren, doğallaştıran ve nesnelleştiren politika çerçevelerinin şartları– tam olarak gizleme eğilimindedir (Ahlers ve Zwarteveen, 2009; ayrıca toplumsal cinsiyet ve neoliberalleştirilmiş su yönetişimi üzerine inceleme için bkz. Harris, 2009). Toprak ve kaynaklara ilişkin yasal haklar ve hukuk çevresel yönetişimin önemli bir temeli olmaya devam ederken, toplumsal pratik ve politikaların yürürlüğe konulduğu sosyal bağlamın sonuçları belirlediği açıktır. O zaman birçok bağlamda yasal reforma rağmen değişiklik eksikliği olarak görünen şey, hukukun toplumsal yerleşikliğinden ve yasal kodlar ve kalkınma planları tarafından büyük ölçüde göz ardı edilen toplumsal cinsiyet ve iktidarın ilişkiyel yönlerinden kaynaklanır.

Piyasalara bağlılık

Kadınların bazı yerlerde ve bir ölçüde piyasalara dahil olması aile içindeki seçeneklerini ve gücünü bir yandan artırmıştır. Öte yandan, bu durum, kadınların üzerinde çok az kontrole sahip oldukları bir sisteme çekilmelerine yol açmıştır (Arora-Jonsson, 2013: 222–224; Elias ve Saussey, 2013; Harriss-White, 1998). Piyasa temelli çözümleri savunan politikalar, ekonomik hibelerin ve gelir getirici programların veya kadınların meta/değer zincirlerine katılımının kadınların tüm sorunlarını, aslında eşit olmayan güç ilişkilerinden kaynaklanan sorunları, çözeceği fikrini desteklemiştir. Yıllar boyunca yapılan çok sayıda araştırmadan da görüleceği üzere, ekonomik büyüme ile toplumsal cinsiyet eşitliği arasında doğrudan bir ilişki yok (örn. Jackson, 1996; Kabeer, 2008). Aksine, araştırmacılar, kadınlara yönelik ekonomik programların bireysel kadınlara odaklandığını, direnişi köreltmeye ve yoksulluğu depolitize etmeye çalıştığını ileri sürmüşlerdir (Keating, Rasmussen ve Rishi, 2010). Örneğin, kadınlara yönelik yaygın mikro kredi programları, çelişkili sonuçlar ortaya koyar. Mevcut zenginlik ve güç dağılımlarına meydan okumak için ilerici bir strateji olarak savunulan bu stratejiler, önemli ölçüde feminist eleştiriye maruz kalır. Mikro kredi programlarına kadınların erkeklere kıyasla aileleri için tasarrufta daha özenli ve sorumlu davrandıklarına dair söylemler eşlik eder. Akademisyenler, bu programların kolektif eylemi zayıflattığını savundular, çünkü kadınlar birey olarak kredilerdeki temerrüde düşmeyi kontrol etmek için birbirlerini denetliyor ve birbirlerini görevlendiriyorlar. Mikro kredi programlarıyla ilgili araştırmalarında, Christine Keating, Claire Rasmussen ve Pooja Rishi, mikro kredi programlarının toplumsal cinsiyete dayalı bir 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' mekanizması (bkz. Hartsock, 2006) olduğunu ve aslında yoksul kadınların sömürücü yollarla kapitalizmin yapısına kazandırılmaları için bir dizi süreç olduğunu savunuyorlar (bkz. Keating ve diğerleri, 2010'daki incelemesi).

Piyasa temelli programların önemine ilişkin reçeteler genellikle kadınların kendi tercihlerini ve geçim kaynakları konusundaki anlayışlarını göz ardı eder. Örneğin, Hindistan'da Odisha'daki kadın 'yardımlaşma' gruplarıyla yaptığım tartışmalarda, pek çok kadın, kendileri için seçilen programlarla ilgili kararlarda kendilerine asla danışılmadığından yakındı. Pek çoğu, bir mikro kredi programı kabul edildikten çok sonra bile kendilerinden tam olarak ne beklendiğinden veya programın neyi gerektirdiğinden bihaberdi. Bir kadın grubu, komşu eyalet Andhra Pradeş'e pikniğe götürüldüklerini anlattı, ki sonradan STK temsilcileri bunun mikro kredi üzerine bir tanıtım atölyesi olduğunu söyledi. Kadınlar, çok az ilgi duydukları pikniğe/atölyeye harcanan zaman ve paraya karşı kayıtsızdılar ve kaynaklarını farklı amaçlar için kullanmak konusunda ısrarcıydılar. Bu tür programlar, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasına çok benzer şekilde, küçük ölçekli kadın girişimcilerde önceki refah önlemlerinin yerini almıştır. İstihdam veya girişimcilik ve tasarruf (fakat refah buna dahil değil), eşitsiz sosyal konumları sürdüren ilişkileri göz ardı etmenin ana politika motifleridir (Arora-Jonsson, 2013: 149).

Politika yapımında bazı feminist eleştiriler dikkate alındı. Chant ve Sweetman, Dünya Bankası'nın *Toplumsal Cinsiyet Eylem Planının Uygulanması 2010–2013 Dersleri* raporu örneğinden, programlarında kadınların toplumsal cinsiyete dayalı kaygılarına yönelik kapsamlı planlarla yaklaşımda memnuniyet verici bir değişiklik olarak bahsediyor (Chant ve Sweetman, 2012). Benzer şekilde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin hakiki değeri, politika olarak toplumsal cinsiyet, kadınların ücretsiz emeğinin tanınması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin otomatik olarak büyümeyle birlikte sağlanmadığı, Dünya Bankası'nın toplumsal cinsiyet konularına ayrılmış olan *2012 Dünya Kalkınma Raporu*'nda kabul edilir (Dünya Bankası, 2011). Yine de birçok akademisyenin işaret ettiği gibi, mevcut politikanın odak noktası, ekonomik getirileri güvence altına almak için toplumsal cinsiyetin araçsallaştırılması olmaya devam ediyor. Kadınlara yatırım yapmak ya da kadınları ekonomik büyüme için 'sabitlemek', yoksul kadınların hayatlarına ağır bir yük getiren politika mesajlarının özü olmaya devam ediyor (Chant ve Sweetman, 2012; Razavi, 2012).

Bu, bir kazan-kazan-kazan önerisi olduğuna inandıkları şeyi (biyoçeşitlilikte kazanımlar, yoksulluğun azaltılması ve karbon tutulması) gerçekleştirmek için piyasalara yaslanan yeni iklim araçlarında açıkça görülüyor. REDD+¹² iklim programları üzerine yapılan keşif çalışmalarında¹³, kadın işçilerin artan mobilizasyonunun ve toplumsal cinsiyete dayalı yeni bir işbölümünün konsolidasyonunun yalnızca Tanzanya'da halihazırda devam etmekte olan pilot projelerde değil, aynı zamanda Burkina Faso'daki REDD+ politika söyleminde de görülebildiğini fark ettik. REDD+ projeleri, karbonu hapsedmek için ağaç kesiminin durdurulmasını gerektirdiğinden, politika odağı, birçok ülkede kadınlar tarafından toplanan ve işlenen kereste dışı orman ürünlerine (NTFP'ler) çevrildi. Ormanlardan kaynaklanan geçim kaynaklarının kaybı, NTFP pazarlarının yayılmasıyla telafi edilmeye çalışılıyor. Bu süreçler kadınların emeğine bağlı, ancak buna eşlik eden sosyal güvenceler veya yoksul kadınların yerel ve küresel pazarlarda sıklıkla karşılaştığı 'kısıtlayıcı yapılar' (Folbre, 1994) dikkate alınmıyor. Güvenliği sağlayacak sosyal ve çevresel politikanın hâlâ önemli ölçüde arayış kapatması gerekiyor.

Toplumsal cinsiyet ve çevresel yönetim

Özel olarak çevresel yönetim hakkında yazmamakla birlikte sosyolog Lisa Brush, çevre politikası ve toplumsal cinsiyetle ilgili olarak düşünülmesi gereken bir sınıflandırma yapıyor. 'Toplumsal cinsiyetin yönetimi' ile 'yönetimin toplumsal cinsiyeti' arasındaki ayrıma işaret ediyor. Toplumsal cinsiyetin yönetimi, devletlerin ve sosyal politikaların, erkeklik ve kadınlık arasındaki sınırları nasıl ürettiği ve denetlediği ve böylece günlük yaşamda erkek ayrıcalığını nasıl uyguladığı veya bastırıldığıdır. Kendinden öncekiler gibi (örn. Pateman, 1988) Brush da yönetimin toplumsal cinsiyeti olarak adlandırdığı şeyin, toplumsal cinsiyet farkına ve tahakkümüne dair varsayımların ve pratiklerin yönetimin kurumlarını, kapasitelerini ve

ideolojilerini oluşturma yolları olduğunu; devlet politikalarının ve devlete dair siyasi kuramların erkek-merkezli bir eğilimden saptığını ve bunu yaparken evrensel ve tarafsız olduğunu iddia ettiğini vurgular (Brush, 2003).

Çevresel yönetişimde, 'toplumsal cinsiyetin yönetimi' genellikle, belirli erkek gruplarının egemenliğinde olmaya devam eden mevcut yapılara ve kurumlara kadınların eklenmesi anlamına gelmiştir. Araştırmalar, ne orman komitelerinde (Arora-Jonsson, 2013) ne de köy düzeyinde su kaynaklarında (Zwarteveen, 1998) 'kadınları ekle ve karıştır'ın yeterli olmadığını gösteriyor. Toplumsal bağlamı göz ardı ederek yeni kurum ve kuruluşlara tekil biçimde odaklanma, doğal kaynakların yönetiminden fiilen sorumlu olan ana akım kuruluşların dışındaki gündelik uygulamaları inceleyen akademisyenler tarafından eleştirilir (örn. Cleaver, 1998). Yapıların dezavantajları gidermek için kadınların öznel konumlarına, ihtiyaçlarına ve fikirlerine uyum sağlamak amacıyla değiştirilmesi yerine kadınların çoğu zaman kurumlara dahil olmaları ve kendilerini mevcut normlara ve yapılara uydurmaları beklenir. (Arora-Jonsson, 2013: 187).

Çevre politikası girişimleri, yıllar boyunca, özellikle su ile ilgili olarak kadınların yardımlaşma gruplarını destekledi. Bu durum, bilhassa programlara ve hibelere yanıt olarak kurulan tüm bu grupların nasıl bir araya geldiklerine bakılmaksızın, çevre yönetiminde mutlaka daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet ilişkileri ortaya çıkaracağı anlamına gelmiyor. Pek çok durumda hem Kuzey'de hem de Güney'de, kadınların dahil edilmesi, erkek egemen kurumları halk örgütleri olarak meşrulaştırma rolünü oynadı. Kadınlar genellikle çevreyle ilgili kolektif eylem yoluyla kendileri için ayrı ve alternatif alanlar oluşturabildiklerinde, bu hem kendilerinin hem de topluluklarının güçlenmesine yol açtı (Arora-Jonsson, 2013).

Diğer yandan, kadınların komitelere ve yönetim mekanizmalarına 'zorunlu oldukları' için dahil edilmesi, birçok yerde kadın grupları arasında sinerji yarattı. *Gender, Development and Environmental Governance: Theorizing Connections [Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Çevresel Yönetişim: Bağlantıları Kuramsallaştırmak]* adlı kitapta ayrıntılı olarak anlattığım üzere, yerel yönetime katılım ve 'tüm' köylülerin haklarına ilişkin söylemler, Hindistan'da Odisha ve İsveç'te Dalarna'daki köylerde tersyüz edici açılımlar getirdi. İki bölgedeki kadın gruplarına da çevresel yönetim konusunda kendilerine alan açmada kullandıkları bir söylem sundu. Odisha'daki mikro kredi programları, kadınların örgütlenmelerine ve kamusal alanlarda yer almalarına imkân sağladı. Kamusal alanda buluşmak ve talepte bulunmak için meşru nedenler elde ettiler. Bazı kadın grupları bu alanı ve dili, erkeklerin şiddeti gibi diğer alanlarda da baskıya direnmek için kullandı. Aile içindeki 'kadın hakları' konusunda konuştular, kimi zaman şimdiye kadar kendilerine yabancı olan terminoloji ve dili kullandılar (Arora-Jonsson, 2013).

Benzer bir temada, Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde bir kadın güçlendirme programı üzerinde çalışan Aradhana Sharma, güçlendirmenin (toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması gibi) neoliberal özyönetimin kilit bir yöntemi olarak ortaya çıktığı sonucuna varıyor. “Güçlendirmenin giderek ana akımlaştığını ve devlet destekli kalkınma programlarına paketlenildiğini” yazıyor —başka bir ifadeyle, Partha Chatterjee'nin “bir yönetim kategorisi” dediği şey haline geliyor. Sharma'nın programa ilişkin analizi, Chatterjee'nin hükümet programlarının sadece bürokratikleşmiş ve pasif devlet özneleri üretmediği iddiasını yansıtıyor. Postkolonyal bağlamlarda, bu programlar, marjinalleştirilmiş öznelerin devlet üzerinde hak iddia ettiği, hakları müzakere ettiği ve toplumsal hiyerarşilere karşı çıktığı siyasi toplumun seferber edilmesi için zemin sağlayabilen aktif, bazen muhalif, siyasi aktörler üretir (Sharma, 2006). Laxmi Lingam'ın yazdığı gibi, Hindistan'ın bazı yerlerinde, devlet destekli programlar, kadınların devlete karşı mücadelelerine sponsorluk gibi tuhaf bir konuma geldi (Lingam, 2002).

Özetlemek gerekirse, çevresel uygulamanın sahadaki çeşitliliği görmezden gelemeyeceğine dair kapsayıcı ulusal ve uluslararası zorunluluklara rağmen, çevresel uygulamaya dahil edilebilecek tekil ve doğallaştırılmış kategorilere (erkekler, toplumsal cinsiyet ve/veya kadınlar gibi) doğru bir yönelim ortaya çıkmıştır. Bu tutarlılık varsayımı, bu kategorileri politika söyleminde kabul edilebilir kılıyor, ancak sahada bu söylemler üzerinden harekete geçmeyi zorlaştırıyor. ‘Toplumsal cinsiyet’ temelli çevre politikası oluşturmanın çoğu, ‘toplumsal cinsiyeti’ kadınlarla veya tüm erkekler ve kadınlar arasındaki varsayılan farklılıklarla eşitlemek ve böylece toplumsal cinsiyet fikrini bürokratikleştirmek olmuştur. ‘Toplumsal cinsiyet’, güç ilişkileriyle pek ilgisi olmayan ekonomik hedefleri geliştirmek için programlarda araçsal olarak da kullanılmıştır. Ancak yukarıda da anlattığım gibi, ‘toplumsal cinsiyet’, katılım ve haklar gibi terimlerin muğlaklığı her türlü değişimi önleyemez ve beklenmedik açılımlar sunar.

Tartışma: Bugün Neredeyiz?

Yukarıda anlattığım çelişkilerin temelinde toplumsal cinsiyetin çok çeşitli tanımları yatar. Bu bölümde gösterdiğim gibi, toplumsal cinsiyetin statik yorumları resmi mekanizmanın bir parçası haline geldiğinde, kadınlar kolektif olarak kabul edildiğinde ancak programlarda birey olarak ele alındığında ve odak noktası mevcut neoliberal yönetimin toplumsal cinsiyetine çok az dikkat göstererek toplumsal cinsiyetin yönetimi olduğunda, bu gerilimler belirginleşiyor.

‘Toplumsal cinsiyet’ çevre politikasında, en azından politika söyleminde oldukça kurumsallaşmıştır. Toplumsal cinsiyete bu derece dikkat gösterilmesinin somut bir nedeni, toplumsal cinsiyet araştırmasının özellikle Güney'deki ülkelerde çevre sorunlarıyla ilgili çalışmanın bütününe oluşturmasıdır. Yıllar boyunca araştırmalar, çevresel uygulamanın toplumsal cinsiyete dayalı endişeleri göz ardı etme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu kesin olarak göstermiştir. Toplumsal cinsiyet uzmanlığı için kalkınma/çevre kuruluşlarında

kapsamlı bütçeler tahsis edildiğine göre, bu yeni güç angajmanının toplumsal cinsiyet araştırmaları üzerindeki etkileri nelerdir?

Bazı açılardan, her yerde 'toplumsal cinsiyet' in konuşulması, paradoksal bir şekilde, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sahada tanınmasının önündeki en büyük engel olarak görülebilir. Örneğin değişim için büyük bir itici güç olan toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması, uluslararası arenalarda aktif olan hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar olan feministler sayesinde oldu. Fakat aynı zamanda, Janet Halley ve hukuk politikası alanındaki diğerlerinin 'yönetim feminizmi' olarak adlandırdıkları, bazı şeylerin diğer toplumsal cinsiyetlendirilmiş ayrımcılığa aldırış etmeden ele alındığı şeye yol açtı (Halley, Kotiswaran, Shamir ve Thomas, 2006). Onların belirttiği gibi, bu her iki şekilde de iş görebilir: Bazı meseleleri vurgularken, yerel bağlamlarda güçlü oyuncuların elinde bir araç olarak da kullanılabilir. Devam eden bölümde tartışacağım mevcut çevre girişimleri söz konusu olduğunda, kadınların ve erkeklerin nasıl oldukları ve ne yaptıkları ile ilgili klişelerde, politikanın nesnesi olarak güçlendirilmiş tekil kadında ve kadınları mevcut yapılara ve özellikle de piyasalara dahil etme ihtiyacına ilişkin klişelerde bu durum fark edilebilir.

Kadınlar bir grup olarak genellikle bir 'politika kanalı' hizmeti görür (Chant & Sweetman, 2012 içinde, Molyneux 2006); kereste dışı orman ürünleri pazarları, altyapı projeleri veya iklim araçları gibi kalkınma müdahalelerini ve çevre girişimlerini meşrulaştırır. Öyle ki mevcut politika düşüncesinde, örneğin İsveç ve Hindistan'daki çevre forumlarında kadınların birlikte çalışılabilmesi için bir koşul olarak getirmeye çalıştıkları ayrımcılık ve şiddete bir son vermek yerine, çevre için umutlar, kadınların girişimci bireyler olmalarına ve kereste dışı orman ürünleri satmasına bağlıdır (bkz. Arora-Jonsson, 2013). İlginçtir ki, kadınları bir sosyal grup olarak ele alan klişeler politikada bol olmasına rağmen, eşitsizliklerin giderilmesinde kadınlar aslen birey olarak değerlendirilir. Çevre politikası girişimleri ve programlarına dair dikkat çeken şey, özellikle gelir yaratma ve mikro kredi ile ilgili olanların, bireye, bilhassa bireysel kadınlara odaklanmasıdır. Korunmasız veya erdemli kadın, politikanın ayrıcalıklı öznesi (bkz. Arora-Jonsson, 2011) şimdi yeni bir onur rozetine sahiptir: özenli kadın tasarrufçu ve küçük ölçekli girişimci. Daha önce bahsedilen toprak reformları örnekleri, bağlama dikkat edilmeden ve bu hakları destekleyen bir altyapının yokluğunda sunulan iyi niyetli reformların ve bireysel mülkiyet haklarının, kadınları nasıl güvencesiz konumlara sokabileceğini ve kadınların dezavantajını nasıl artırabileceğini gösteriyor. Chant ve Sweetman'ın gözlemlediği gibi, neoliberal kendi kaderini tayin etme modellerine dayanan kadınların güçlendirilmesine ilişkin evrensel anlayış, kadınların bireyler olarak güçlendirilmesini, bir seçmen olarak kadınların karşı karşıya olduğu yapısal ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik feminist hedefle birleştirir (Chant ve Sweetman, 2012).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine bir çözüm ve 'toplumsal cinsiyeti yönetmeye' yönelik bir girişim, kadınların araştırmalarının çevre konusundaki bilgi birikimine dahil edilmesine, kadınların komitelere ve yerel kurumlara dahil edilmesine ve en önemlisi, kadın emeğinin piyasalara *dahil* edilmesine odaklanmak olmuştur. Toplumsal cinsiyeti kadınların dahli sorunu şeklinde ele almak, diğer kadınlarla ve erkeklerle ilgili olarak görülmediği takdirde ters etki yaratır. Toplumsal cinsiyet, sanki erkeklerin ve erkek ayrıcalığının toplumsal cinsiyetle hiçbir ilgisi yokmuş gibi ve sanki tüm kadınlar birbirinin yerine geçebilirmiş gibi ele alınır. Belirli bağlamlardaki farklı kadın gruplarıyla farklı erkek grupları arasındaki ilişkiler göz ardı edilir. Araştırmaların gösterdiği gibi, birkaç kadının yönetim yapılarına dahil edilmesi veya kadınlara topluluk faaliyetleri için hibe ve kredi tahsisi, 'toplumsal cinsiyeti' değişim mücadelesinden uzaklaştırarak siyasetin kapsamı dışına çıkardı. Bunun, politikanın aradığı veri türünde bir karşılığı vardır. Toplumsal cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler, belirli yerlerde ve aynı zamanda daha büyük ölçeklerde ayrımcılık modellerini görmede oldukça önemli olmuştur. Aynı zamanda, Brush bunu şöyle ifade eder: "Kötü haber şu ki, toplumsal cinsiyet üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmalar, kadınları erkeklerle toplumsal *ilişkiler içerisinde* nadiren değerlendiriyor. Özellikle, eşitlik konusundaki uçurum karşılaştırmalarının merkezinde yer alan veri türleri ile kadınların ikincil konumunun (sadece eksik temsil yerine) analiz edilmesi neredeyse imkânsızdır. Erkek egemenliğinin kültürel, cinsel, fiziksel ve duygusal olarak uygulanması ölçülmemiş, dikkat edilmemiş ve sorgulanmamıştır" (Brush, 2002:176).¹⁴

Bütün bu çalışmalarda, yönetimin toplumsal cinsiyeti ve politikaların toplumsal cinsiyetlendirilmiş doğası neredeyse yok sayılır. Eşitsiz toplumsal cinsiyet yapılarının ve çevresel tehlikelerin insafına kalmış savunmasız kadınların veya çevreye duyarlı erdemli kadınların görüntüleri, bağlam ne olursa olsun iklim değişikliğine ilişkin mevcut çevre politikası tartışmalarında bolca yer alır (Arora-Jonsson, 2011). Onlarca yıldır süren toplumsal cinsiyet araştırmalarına ve aksi yöndeki savunuculuklara rağmen, politika yapıcılar 'ekmeğini kazanan erkek' kavramıyla çalışmaya devam ediyor. Üretkenliği artırmaya yönelik çabalar büyük ölçüde erkekleri hedef alırken, kadınların —emekleri çok az veya hiç takdir edilmeden ya da hiçbir destek almadan—hane halkı geçim kaynaklarına katkıda bulunması ve aileye bakmaya devam etmeleri beklenir (Kabeer, 2003). Avrupa'daki refah rejimleri üzerine yazan Jane Lewis, politika oluşturmanın daha fazla bireyselleşmeyi, toplumsal cinsiyete dayalı aile davranışının karmaşıklığı için sosyal hükümler içermeyen bir 'yetişkin-işçi' modelini seçtiği yerlerde bile, esas olarak kadınlar tarafından gerçekleştirilen ücretsiz bakım işinin ve işgücü piyasasındaki kısıtlamaların, kadınlar için tehlikelerle dolu olduğuna dikkat çekiyor (Lewis, 2001). Erkekler, kadınlar ve çevre hakkında zaten bilinen gerçekler olarak çerçevelenen 'toplumsal cinsiyete' yapılan atıflar, dezavantajlara neden olan yapılar ve eşitsiz ilişkiler sorgulanmadığı ve varlığını sürdürdüğü için statükoyu teşvik ediyor (Arora-Jonsson, 2011).

Dahası, pek çoğunun işaret ettiği gibi (Dahl, 2012; Fraser, 2009; Larner, 1998), refah önlemlerinin kaldırılmasının yerini yenilik ve girişimcilik üzerine neoliberal söylemlerin almasını sağlayan aşağıdan gelen –katılım, yerel sorumluluk ve kadın eylemliliği gibi– söylemler hükümet retoriğine dahil olmuştur. Dünya Bankası, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, eleştirel gözlemcilerin meşruiyet ve ‘yumuşak yönetim’ (Arnfred, 2012) için bir araç olarak adlandırdıkları akıllı ekonomi (Dünya Bankası, 2011) olduğuna inanmaktadır. Politika yapıcılar arasında, şimdiye kadar kayıtlı ekonomilerin dışında kalan nüfusların ekonomiye dahil edilmesinin sürdürülebilirlik krizini çözeceğine dair artan bir inanç var. O zaman, günümüzde toplumsal cinsiyetten her yerde söz edilmesinin, tıpkı ‘doğal kaynaklar giderek küresel pazarların alanına getiriliyor’ gibi (McAfee, 1999) kadınları kayıtlı ekonomilere dahil etme arzusuyla bir ilgisi var gibi görünüyor. Kadınların rollerini ve potansiyelini tanımaya yönelik feminist talepler, kadınların bilgisinin çevreleri korumak ve sürdürmek için kullanılabileceği umuduyla *devralındı* (UNDP, 2013, italik bana ait). Bunların hepsi, her zaman rahatsız edici değişimle yüzleşmek zorunda kalmadan toplumsal cinsiyete yönelik büyük bir ilginin dile getirilmesini ve kadın emeğinin ve bilgisinin sürdürülebilirlik amaçları için kullanılması gerektiği fikrini teşvik etmeyi mümkün kılmıştır.

Bu eğilimler ışığında, gelecekte çevre politikası ve uygulamasıyla ilgili olarak toplumsal cinsiyet araştırmalarını nasıl düşünebiliriz? Nereye gidiyoruz gibi görünüyor ve ne yapabiliriz?

Peki Ya Gelecek?

Yukarıda özetlenen, toplumsal cinsiyetin mevcut yaygın kullanımı ile sahadaki sınırlı değişim gibi görülen şey arasındaki çelişkilerin kalbinde, ‘toplumsal cinsiyet’in ne olduğu ve nasıl uygulamaya konulduğu konusundaki gerilim yatıyor. Kapsamlı bir şekilde güç ilişkileri olarak kavramsallaştırılan toplumsal cinsiyetin anlamı, bazen araştırmalarda ve neredeyse her zaman politikada bunun yerine tanımlayıcı bir kategoriye kayma eğilimindedir; yani, kadınlar veya en iyi ihtimalle erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklar. Çoğu zaman, ‘toplumsal cinsiyet’, erkekler ve kadınlar hakkındaki klişelere indirgenir.

Toplumsal cinsiyete yönelik mevcut ilgi, kısmen feminist akademisyenlerin ve aktivistlerin bunu gündeme getirmek için yaptıkları çalışmalardan ve bu konuda şu anda var olan bilgi birikiminden kaynaklanır. Bazı feministler bu açılımı kullanıyor ve ‘akıllı ekonomi’ ya da ‘ana akımlaştırma’ veya (karbon ayırma, biyolojik çeşitlilik ve yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefleriyle) ‘kazan-kazan’ sloganı gibi iklim araçlarının resmi dili içinde, birbirinden çok farklı amaçları olan kurumlarla ve bürokrasilerle koalisyon halinde çalışıyor. Diğerleri, bu tür bir ‘yönetim feminizmi’ yaklaşımının tehlikeleri konusunda uyarıda bulunarak (Halley ve diğerleri, 2006), bu tür ilişkilerde dikkatli olunması (bkz. Chant & Sweetman, 2012) ve ikinci dalga feminizmin elde olmadan neoliberalizmin hizmetkârı durumuna gelmesini engelleme çağrısında bulunuyor (Fraser, 2009). Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi,

akıllı ekonomi veya ana akımlaştırma gibi terimlerin sabitlenmesi, esaslı değişimi sınırlayan bürokratik bir uygulamaya dönüşebilir. O zaman toplumsal cinsiyete yönelik dikkatin yeniden canlanması, gerçek değişim için bir engel ve diğer amaçlar için bir araç mı? Bazıları toplumsal cinsiyet eşitliği ve ana akımlaştırma gibi kavramların tamamen terk edilmesini savunurken,¹⁵ diğerleri daha kapsamlı toplumsal cinsiyet ana akımlaştırılması ve güçlendirilmesi savonusunda bulunuyor (örn. Margaret Alston, 2014). Tine Davids, Francien Van Driel ve Franny Paren'e göre, dönüştürücü değişim fikrini bir kenara bırakmamız gerekiyor. Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırmasını birçok bileşenine ayırmayı ve onu ütöpik kadının güçlendirilmesi vizyonundan uzaklaştırmayı savunuyor ve ancak o zaman toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasının yavaş bir devrim olarak kabul edilebileceğine inanıyorlar (Davids ve diğerleri, 2013).

Hükümet programları ve toplumsal cinsiyetin yönetimine yönelik çağrılar hafife alınmaz. Katılım ve haklar konusundaki söylemler ve görüşler, demokratik ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı yönetim için hak talebinde bulunmak ve ısrarcı olmak için alan sağlamıştır. Politika oluşturma ve STK'ların ve diğerlerinin çalışmaları, beklenmedik yerlerde alanlar açtı, 'toplumsal cinsiyet' meselelerinin ötesine geçen ve dağıtım ve ayrıcalık sorularını ele alan ağlara ve bağlantılara yol açtı (bkz. bir önceki bölümde bahsi geçen benim ve Sharma'nın çalışması). Kadınların yönetimde 'ana akımlaştırılması', her ne kadar sıkıntılı olsa da bir fark yarattı.¹⁶ Geriye dönüp bakıldığında, 1980'lerde çevre çalışmasının karmaşık gerçekleri ve belirsizlikleri ile karşı karşıya kaldıklarında toplumsal cinsiyet araştırmalarına bakan (ve genellikle fon sağlayan) kişiler genellikle küresel Güney'deki kalkınma uygulayıcılarıydı. Ancak, daha önce tartıştığım gibi, kadınların güçlendirici kolektif seferberliği ve mücadelesi çevre ve kalkınma programlarının desteğinden ziyade istenmeyen etkileri olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların kolektif eylemi ve yerel mücadelelerde kendileri için alternatif alanlar yaratması güçlendirici olmuştur (örn. Arora-Jonsson, 2013; Ivesen, 2010). Yine de bu tür girişimler, kadınlara bireysel olarak yönelen girişimlerle aynı türden politika desteğine sahip değil. Kadın gruplarının politik mücadelelerini üstlenmeleri için desteklendiği çok az politika müdahalesi olmuştur. Bu mücadeleler sadece kadınların özgürleşmesine değil, aynı zamanda potansiyel olarak daha iyi çevre yönetimine de katkıda bulunuyor. Bu tür hareketleri desteklemenin daha iyi yolları neden olmasın?

Yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi, her bir bağlamda toplumsal cinsiyetin ne anlama geldiği henüz oturmuş değil. Kalkınma ve çevresel bağlamlarda 'toplumsal cinsiyet'in aynı anda her yerde birden kullanımı, toplumsal cinsiyetin yerleşik olmayan anlamlarını sabitleme girişimi olarak görülebilir. Eşitsizliklerle nasıl başa çıkılacağına dair rehberlik için toplumsal cinsiyet araştırmalarına ihtiyaç duyanlar için, toplumsal cinsiyet araştırmaları kadınlar ve erkekler hakkında bazen sabit cevaplar sağlamıştır. Bununla beraber, "toplumsal cinsiyet analizi", tartışmalı anlamlarla eleştirel bir ilişki kurarak hem bizlerin hem de üzerine çalıştıklarımızın

hayatında (Scott, 2012: 20) tezahür eden çelişkileri ve istikrarsızlıkları ortaya koyma girişimidir. Analitik bir bakış olarak toplumsal cinsiyet soru sormakla ilgilidir (Scott, 2012: 20). Toplumsal cinsiyeti bir dizi soru olarak ortaya koymak, ‘erkekleri’ erkek ve ‘kadınları’ kadın yapan şeyin ne olduğu ve farklı durumlarda erkek ve kadın işi kavramlarının nasıl üretildiği hakkında eleştirel düşünmemizi gerektirir. Bu aynı zamanda, bu terimleri sabitlemeye çalışan yapılara ve bağlantılara meydan okumakla ilgilidir. Akademide teorik bilgi ayrıcalıklı olsa da çevre ve kalkınma projelerinin uygulama işi sadece 'uygulama' ile ilgili değil, aynı zamanda teori ile ilgilidir ve uygulama birçok araştırmacının benimsediği teorilerin tam merkezinde yer alır. Özellikle kadınlara –savunmasız, dirençli, anneler, yetenekli tasarruf sahipleri veya küçük ölçekli girişimciler olarak– atanan kategorilerin ötesine geçme ve bu kategorileri belirli bağlamlarda yeniden yapılandırmaya ihtiyaç var. Ahlers ve Zwarteven'in öne sürdüğü gibi, neoliberal paradigmanın bireyselleştirme, piyasalaştırma ve tüketici/müşteri odağına karşı bir meydan okumaya ihtiyaç var (Ahlers ve Zwarteven, 2009). Sadece tek bir nihai cevap da olamaz. Judith Butler bunu şu şekilde ifade ediyor: “Cinsel farklılık, biyolojik olanın kültürel olanla ilişkisine dair bir sorunun sorulduğu ve tekrar sorulduğu yerdir, soru sorulması gereken ve soru sorulabilecek yerdir, ancak aslına bakarsanız, sorunun cevabının olmadığı yerdir de” (Butler, 2004: 16).

Bu tür soruların tümünün sosyal süreçler olan politika oluşturma, uygulama ve araştırma süreçlerinde sorulması gerekir. Kalkınma ve çevresel yönetişimin temelinde yerelde konumlanmış eleştiri ve eyleme dayanan, yer ve sosyal ilişkiler hakkında taktiksel bir anlayışa ihtiyaç var. Bunlar özgün yaklaşımlar değil, ancak odaklanmayı ve uzun vadeli katılımı gerektiriyor. Katılımcı araştırma, özellikle yerel topluluklarla işbirliği yapmayı amaçlayan feminist katılımcı araştırma, fark yarattığını gösteren ve yeni sorulara yol açan buluşma alanlarını ortaya çıkardı (bkz. Fortmann, 2008). Muhtemelen şu anda en önemli olan şu: Nasıl çalıştığımızı ve kendi önyargılarımızı anlamak için bilgi üreticileri, uygulayıcılar ve politika yapımcılar hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var. Sorun sadece kulağa hoş gelen politikaların apolitik ve teknokratik önlemlerle sonuçlanması veya uygulanmaması değil. Politikanın nasıl formüle edildiği de önemli. Sosyal eşitlik konuları, mevcut çevre politikasında devam eden değişimlerin değerlendirmelerine nadiren dahil edilir. Politika ve programlar, tahakküm, sınıf ve diğer ayrıcalıklara karşı avantaj sağlayabilir. Kanunlar ve sosyal politikalar, kadınların ekonomik refahını, kişiliğini ve katılımını teşvik edebilir. Bunun yeterli olmadığını biliyoruz. Ayrıca, ayrımcılığı yapan ister erkekler ister sınıf ister kast olsun, ayrıcalığın ‘görünmezliği’ni (bkz Brush, 2003) de düzeltmemiz gerekiyor.

Bu belki de, toplumsal cinsiyet çalışmalarının geçmişteki en önemli katkılarından biridir. Çevresel yönetişimin gerçekleştiği mekanizmaları görünür kılarak çevre çalışmalarına, günlük bilgi üretimine ve eylemine, daha iyi çevreler ve aynı zamanda daha adil bir toplum için

açılımlar bulabilmemize katkı sunmaya devam edebilir. Kendi kurumlarımızın statükoya ve yürüttüğümüz çalışmaların siyasete ne derece içkin olduğunu kabul etmemizin zamanı geldi.

Bu nedenle araştırmacıların, politika yapımcıların ve uygulayıcıların toplumsal cinsiyet sorunlarının nasıl formüle edildiği konusunda uyanık olmaları gerekir. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı meşrulaştırma çabalarında, kavramı somutlaştırmamaya dikkat etmeliyiz. Eleştiriye ve büyük ölçüde düşünömselliğe açık olabilme sorumluluğu bize ait. Toplumsal cinsiyet, iktidar ve çevreler üzerine ne teori üretiminde ne de pratikte işimiz bitmiş değil.

Teşekkür

Marlène Elias, Stefan Jonsson, Thomas Håkansson, Bimbika Sijapati Basnett ve Yeni Delhi'deki Nehru Anıt Müzesi ve Kütüphanesi'ndeki seminer katılımcılarına, Maureen Reed'e taslaklara yaptıkları yorumlar için, sadece anlayışlı yorumları için değil, aynı zamanda beni bu makaleyi yazmaya iten, ortak düzenlediğimiz bir konferansın başlığı için de teşekkür etmek isterim. Ayrıca iki anonim yorumcuya ve Keerty Nakray'a makaleye yönelik değerlendirmeleri için minnettarım.

Kaynaklar

Agarwal, Bina (1992). The gender and environment debate: Lessons from India. *Feminist Studies*, 18(1).

Agarwal, Bina (1994). *A field of one's own: Gender and land rights in South Asia*. Cambridge/New Delhi: Cambridge University Press.

Agarwal, Bina (1997). Environmental action, gender equity and women's participation. *Development and Change*, 28(1), 1–44.

Agarwal, Bina (2010). *Gender and green governance: The political economy of women's presence within and beyond community forestry*. Oxford: Oxford University Press.

Ahlers, Rhodante (2002). Moving in or staying out: Gender dimensions of water markets. S. Whiteford, & R. Melville (Editörler), *Protecting a sacred gift: Water and social change in Mexico* içinde. San Diego: Center for US–Mexico Studies at UC–San Diego.

Ahlers, Rhodante, & Zwarteven, Margreet (2009). The water question in feminism: Water control and gender inequities in a neo-liberal era. *Gender, Place & Culture*, 16(4), 409–426.

Arnfred, Signe (2012). Gender equality has become a central part of World Bank politics: On gender in development discourse and in African societies. <http://naiforum.org/2012/03/gender-equality-has-become-a-central-part-of-world-bank-politics/>

Arora-Jonsson, Seema (2004). Relational dynamics and strategies: Men and women in a forest community in Sweden. *Agriculture and Human Values*, 21(4), 355–365.

Arora-Jonsson, Seema (2009). Discordant connections: Discourses on gender and grassroots activism in two forest communities in India and Sweden. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 35(1), 213–240.

Arora-Jonsson, Seema (2011). Virtue and vulnerability: Discourses on women, gender and climate change. *Global Environmental Change*, 21, 744–751.

Arora-Jonsson, Seema (2013). *Gender, development and environmental governance: Theorizing connections*. Londra/New York: Routledge.

Baden, Sally, & Goetz, Anne Marie (1998). Who needs [sex] when you can have [gender]? Conflicting discourses on gender at Beijing. C. Jackson, & R. Pearson (Editörler.), *Feminist visions of development: Gender analysis and policy* içinde. Londra: Routledge.

Bair, Jennifer (2010). On difference and capital: Gender and the globalization of production. *Signs*, 36(1), 203–226.

Barad, Karen (2003). Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801–831.

Basu, Srimati (1999). Cutting to size: Property and gendered identity in the Indian higher courts. R. Sunder Rajan (Ed.), *Signposts: Gender Issues in Post-Independence India* içinde. New Delhi: Kali for Women.

Basu, Amrita, Grewal, Inderpal, Kaplan, Caren, & Malkki, Liisa (2001). Editorial. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 26(4), 943–948.

Basu, Amrita, & McGrory (Eds.). (1995). *The challenge of local feminisms women's movements in global perspective*. Boulder: Westview Press.

Baviskar, Amita (Ed.). (2008). *Contested grounds: Essays on nature, culture and power*. New Delhi: Oxford University Press.

Bedford, Kate, & Rai, Shirin (2010). Feminists theorize international political economy. *Signs*, 36(1), 1–18.

Bhavnani, Kumkum, Foran, John, & Kurian, Priya A. (Editörler.). (2003). *Feminist futures reimagining women, cultures and development*. Londra/New York: Zed Books.

Bock, Bettina (2004). Gender and new rural governance: In theory inclusion but exclusion in practice. Kırsal sosyoloji için 11. IRSA Dünya kongresinde sunulan bildiri, Trondheim, Norveç.

Boserup, Ester (1970). *Women's role in economic development*. New York: St. Martin's Press.

- Braidotti, R., Charkiewicz, E., Häusler, S., vd. (1994). *Women, the environment and sustainable development*. Londra: Zed Books.
- Brush, Lisa D. (2002). Changing the subject: Gender and welfare regime studies. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 9(2), 161–186.
- Brush, Lisa D. (2003). *Gender and governance*. Walton Creek: AltaMira.
- Bryant, Lia, & Pini, Barbara (2009). Gender, class and rurality: Australian case studies. *Journal of Rural Studies*, 25, 48–57.
- Bryceson, Deborah (Ed.). (1995). *Women wielding the hoe: Lessons from rural Africa for feminist theory and development practice*. Oxford: Berg.
- Butler, Judith (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Chant, Sylvia (2008). The ‘feminisation of poverty’ and the ‘feminisation’ of anti-poverty programmes: Room for revision? *Journal of Development Studies*, 44(2), 165–197.
- Chant, Sylvia, & Sweetman, Caroline (2012). Fixing women or fixing the world? ‘Smart economics’, efficiency approaches, and gender equality in development. *Gender and Development*, 20(3), 517–529.
- Chaudhuri, Maitrayee (Ed.). (2004). *Feminism in India*. New Delhi: Kali for Women.
- Cleaver, Frances (1998). Incentives and informal institutions: Gender and the management of water. *Agriculture and Human Values*, 15(4), 347–360.
- Colfer, Pierce, Carol J., & Minarcheck, R. Daro (2013). Introducing ‘the gender box’: A framework for analysing gender roles in forest management. *International Forestry Review*, 15(4), 411–426.
- Cornwall, Andrea, & Nyamu-Musembi, Celestine (2004). Putting the ‘rights-based approach’ to development into perspective. *Third World Quarterly*, 25(8), 1415–1437.
- Crenshaw, Kimberle (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- Crowley, Caroline (2009). Gendered identities and agricultural sustainability. *Women, Gender and Research*, 18(3–4), 79–82.
- Dahl, Hanne Marlene (2012). Neo-liberalism meets the Nordic welfare state — gaps and silences. *NORA*, 20(4), 283–288.

Davids, Tine, Francien Van, Driel, & Parren, Franny (2013). Feminist change revisited: Gender mainstreaming as slow revolution. *Journal of International Development*, <http://dx.doi.org/10.1002/jid.2945>.

Ehrenreich, Barbara, & English, Deidre (1973). *Witches, midwives, and nurses: A history of women healers*. New York: The Feminist Press at the City University of New York.

Elias, Marlène, & Saussey, Magalie (2013). 'The gift that keeps on giving': Unveiling the paradoxes of fair trade Shea butter. *Sociologia Ruralis*, 53(2), 158–179.

Elson, Diane (1995). Male bias in macro-economics: The case of structural adjustment. D. Elson (Ed.), *Male bias in the development process* içinde. Manchester: Manchester University Press.

Elson, Diane, & Cagatay, Nilufer (2000). The social content of macroeconomic policies. *World Development*, 28(7), 1347–1364.

Ferber, Marianne A., & Nelson, Julie (Editörler.). (1993). *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Chicago/Londra: Chicago University Press.

Folbre, Nancy (1994). *Who pays for the kids? Gender and the structures of constraint*. Londra/New York: Routledge.

Folbre, Nancy, & Nelson, Julie A. (2000). For love or money — Or both? *The Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 123–140.

Fortmann, Louise (Ed.). (2008). *Participatory research in conservation and rural livelihoods: Doing science together*. Londra: Wiley-Blackwell.

Fortmann, Louise, & Bruce, John W. (1988). *Whose trees?: Proprietary dimensions of forestry*.

Foucault, Michel (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, çev.). New York: Vintage Books.

Foucault, Michel (1990). R. Hurley Trans (Ed.), *The history of sexuality* 1. sayı içinde. An introduction (6. baskı.), Sayı 1. Londra: Penguin Books.

Foucault, Michel (1991). Governmentality. G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Editörler), *The Foucault effect: Studies in governmentality* içinde. Londra: Harvester Wheatsheaf.

Fraser, Nancy (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history. *New Left Review*, 56, 97–117.

Gandhi, Nandita, & Shah, Nandita (1992). *The issues at stake: Theory and practice in the contemporary women's movement in India*. New Delhi: Kali for Women.

Green, Cathy, Joekes, Susan, & Leach, Melissa (1998). Questionable links: Approaches to gender in environmental research and policy. C. Jackson, & R. Pearson (Editörler), *Feminist visions of development* içinde. Londra/New York: Routledge.

Grewal, Inderpal, & Kaplan, Caren (Editörler.). (1994). *Scattered hegemonies: Postmodernity and transnational feminist practices*. Minneapolis: Minnesota University Press.

Grosz, Elizabeth (1994). *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*. Bloomington: Indiana University Press.

Guijt, Irene, & Shah, Meera Kaul (Editörler.). (1998). *The myth of community: Gender issues in participatory development*. Londra: Intermediate Technology Publications.

Halley, Janet, Kotiswaran, Prabha, Shamir, Hila, & Thomas, Chantal (2006). From the international to the local in feminist legal responses to rape, prostitution/sex work and sex trafficking: Four studies in contemporary governance feminism. *Harvard Journal of Law and Gender*, 29, 226–424.

Haraway, Donna J. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. Londra: Free Association Books.

Harris, Leila M. (2009). Gender and emergent water governance: Comparative overview of neoliberalized natures and gender dimensions of privatization, devolution and marketization. *Gender, Place & Culture*, 16(4), 387–408.

Harrison, Elizabeth (2012). Bouncing back? Recession, resilience and everyday lives. *Critical Social Policy*, 33(1), 97–113.

Harriss-White, Barbara (1998). Female and male grain marketing systems: Analytical and policy issues for West Africa and India. C. Jackson, & R. Pearson (Editörler), *Feminist Visions of Development* içinde. Londra/New York: Routledge.

Hartsock, Nancy (2006). Globalization and primitive accumulation: The contributions of David Harvey's dialectical Marxism. N. Castree, & D. Gregory (Editörler), *David Harvey: A Critical Reader* içinde. Malden/Oxford: Blackwell.

Gender and environment: Critical tradition and new challenges. Hawkins, Roberta, & Ojeda, Diana (Editörler). (2011). *Environment and planning D*, 29, 237–253.

Hobson, Barbara (1990). No exit, no voice: Women's economic dependency and the welfare state. *Acta Sociologica*, 33(3), 235–250.

Hobson, Barbara, & Lister, Ruth (2002). Citizenship. B. Hobson, J. Lewis, & B. Siim (Editörler), *Contested concepts in gender and social politics* içinde. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Hudson, Christine, & Rönnblom, Malin (2003). Regional growth partnerships in Sweden. Konferans bildirisi, Changing Constitutions, Building Institutions and (Re)defining Gender Relations, 28 Mart - 2 Nisan, 2003, Edinburgh.

Ivesen, Kurt (2010). Justifying exclusion: The politics of public space and the dispute over access to McIvers ladies' baths, Sydney. *Gender, Place & Culture*, 10(3), 215–228.

Jackson, Cecile (1996). Rescuing gender from the poverty trap. *World Development*, 24(3), 489–504.

John, Mary (1999). Gender, development and the women's movement: Problems for a history of the present. R. Sundar Rajan (Ed.), Signposts. New Delhi: Kali for Women and Women Unlimited.

Jordans, Eva, & Zwartveen, Margreet (1997). *A well of one's own: Gender analysis of an irrigation program in Bangladesh*. Colombo, Sri Lanka: IIMI.

Kabeer, Naila (2003). *Gender mainstreaming in poverty eradication and the millennium development goals. A handbook for policy makers and other stakeholders*. Londra: Commonwealth Secretariat.

Kabeer, Naila (2008). Gender, labour markets and poverty. D. Ehrenpries (Ed.), *Poverty in focus, 13. Brasilia: International Poverty Centre* içinde.

Katz, Cindi (2004). *Growing up global: Economic restructuring and children's everyday lives*. Minneapolis: Minnesota University Press

Keating, Christine, Rasmussen, Claire, & Rishi, Pooja (2010). The rationality of empowerment: Microcredit, accumulation by dispossession, and the gendered economy. *Signs*, 36(1), 153–176.

Keck, Margaret E., & Sikkink, Kathryn (1998). *Activists beyond borders: Advocacy networks in international politics*. Ithaca/Londra: Cornell University Press.

Kumar, Radha (1999). From Chipko to Sati: The contemporary Indian women's movement. N. Menon (Ed.), *Gender and Politics in India* içinde. New Delhi: OUP.

Larner, Wendy (1998). Post-welfare state governance: Towards a code of social and family responsibility. Konferans bildirisi. *The Refashioning Sociology: Responses to a new world order*. Brisbane: Queensland, University of Technology.

Leach, Melissa (1994). *Rainforest relations: Gender and resource use among the Mende of Gola, Sierra Leone. Sayı 13*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Leach, Melissa (2007). Earth mother myths and other ecofeminist fables: How a strategic notion rose and fell. *Development and Change*, 38(1), 67–85.

- Lewis, Jane (1997). Gender and welfare regimes: Further thoughts. *Social Politics*, 4(1), 152–170.
- Lewis, Jane (2001). The decline of the male breadwinner model: Implications for work and care. *Social Politics*, Summer, 2001, 152–169.
- Li, Tania M. (2007). *The will to improve: Governmentality, development, and the practices of politics*. Durham/Londra: Duke University Press.
- Lingam, Lakshmi (2002). Taking stock: Women's movement and the State. G. Shah (Ed.), *Social movements and the State 4* içinde. New Delhi/Thousand Oaks/Londra: Sage.
- Maathai, Wangari (2009). *The challenge for Africa*. Londra: Arrow Books.
- Marsden, Terry, Milbourne, Paul, Kitchen, Lawrence, & Bishop, Kevin (2003). Communities in nature. *Sociologia Ruralis*, 43(3).
- McAfee, Kathleen (1999). Selling nature to save it? Biodiversity and green developmentalism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 17, 133–154.
- Meinzen-Dick, Ruth S., Brown, Lynn R., Feldstein, Hilary Sims, & Quisumbing, Agnes R. (1997). Gender and property rights. *World Development*, 25(8), 1299–1302.
- Meinzen-Dick, Ruth S., & Mwangi, Esther (2008). Cutting the web of interests: Pitfalls of formalizing property rights. *Land Use Policy*, 26, 36–43.
- Merchant, Carolyn (1980). *The death of nature: Women, ecology and the scientific revolution*. New York: Harper One.
- Mies, Maria, & Shiva, Vandana (1993). *Ecofeminism*. Londra: Zed Books.
- Mohanty, Chandra T. (2003). *Feminism without borders: Decolonizing theory, practicing solidarity*. New Delhi: Zubaan.
- Mongeau, Beatrice, Smith, Harvey L., & Maney, Ann C. (1961). The “granny” midwife: Changing roles and functions of a folk practitioner. *American Journal of Sociology*, 66(5), 497–505.
- Moser, Caroline (1989). Gender planning in the Third World: Meeting practical and strategic gender needs. *World Development*, 17(11), 1799–1825.
- Muñoz, Ismael, Paredes, Maritza, & Thorpe, Rosemary (2007). Group inequalities and the nature and power of collective action: Case studies from Peru. *World Development*, 35(11), 1929–1946.
- Narayan, Uma, & Harding, Sandra (Eds.). (2000). *Decentering the center: Philosophy for a multicultural, postcolonial, and feminist world*. Bloomington: Indiana University Press.

- Navarro, Marysa, & Korrol, Virginia Sánchez (1999). *Latin America and the Caribbean*. Bloomington: Indiana University Press.
- Nightingale, Andrea (2006). The nature of gender: Work, gender, and environment. *Environment and Planning D: Society and Space*, 24, 165–185.
- Oakley, Ann (1986). *Telling the truth about Jerusalem: A collection of essays and poems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Odoul, Wilhelmina, & Kabira, Wanjiku Mukabi (1995). The mothers of warriors and her daughters: The women's movement in Kenya. A. Basu (Ed.), *The Challenge of Local Feminisms* içinde. Boulder: Westview Press.
- Pateman, Carole (1988). *The sexual contract*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Peters, Guy B., & Pierre, John (1998). Governance without Government? Rethinking public administration. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 8(2), 223–243.
- Pigg, Susan L. (1996). the credible and the credulous: The question of “villager's beliefs” in Nepal. *Cultural Anthropology*, 11(2), 160–201.
- Prugl, Elizabeth (2010). Feminism and the postmodern state: Gender mainstreaming in European rural development. *Signs*, 35(2), 447–475.
- Rai, Shirin, & Waylen, Georgina (Editörler). (2008). *Global governance: Feminist perspectives*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ramamurthy, Priti (2000). The cotton commodity chain, women, work and agency in India and Japan: The case for feminist agro-food systems research. *World Development*, 28(3), 551–578.
- Ramdas, Sagari R. (2009). Women, forestspaces and the law: Transgressing the boundaries. *Economic and Political Weekly*, XLIV, 44, 65–73.
- Rankin, Katharine N. (2003). Cultures of economies: Gender and socio-spatial change in Nepal. *Gender, Place & Culture*, 10(2), 111–129.
- Rao, Nitya (2007). Custom and the courts: Ensuring women's rights to land, Jharkhand, India. *Development and Change*, 2, 299–319.
- Razavi, Shahra (2007). The political and social economy of care in a development context. *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Programı Tebliği Sayı 3*. Geneva: UNRISD.
- Razavi, Shahra (2012). World development report 2012: gender equality and development — A commentary. *World Development*, 43(1), 423–437.

- Reed, Maureen G. (2000). Taking stands: A feminist perspective on 'other' women's activism in forestry communities of northern Vancouver Island. *Gender, Place and Culture*, 7(4), 363–387.
- Reed, Maureen G. (2008). Reproducing the gender order in Canadian forestry: The role of statistical representation. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 23, 78–91.
- Regeringskansliet (2011). Konkurrenskraft kräver jämställdhet: Jämställdhetsstrategi för skogsbrukssektorn. Stockholm: Landsbygdsdepartementet.
- Rocheleau, Dianne, & Edmunds, David (1997). Women, men and trees: Gender, power and property in forest and agrarian landscapes. *World Development*, 25(8), 1351–1371.
- Rocheleau, Dianne, Thomas-Slayter, Barbara, & Wangari, Esther (Eds.). (1996). *Feminist political ecology: Global issues and local experiences*. Londra: Routledge.
- Roseneil, Sasha (1995). *Disarming patriarchy: Feminism and political action at Greenham*. Buckingham: Open University Press.
- Sangtin, Writers (2006). *Playing with fire: Feminist thought and activism through seven lives in India*. Minneapolis/New Delhi: Minnesota University Press.
- Sarin, Madhu, ve digerleri. (1998). *Who is gaining? Who is losing? Gender and equity concerns in joint forest management*. New Delhi: SPWD.
- Scott, Joan W. (1988). *Gender and the politics of history*. New York: Colombia University Press.
- Scott, Joan W. (2012). *The uses and abuses of gender*. Södertörn Lectures 8. Stockholm: Södertörn Üniversitesi.
- Sharma, Aradhana (2006). Crossbreeding institutions, breeding struggle: Women's empowerment, neoliberal governmentality, and state (re)formation in India. *Cultural Anthropology*, 21(1), 60–95.
- Shiva, Vandana (1989). *Staying alive: Women, ecology and development*. Londra: Zed.
- Shohat, Ella (Ed.). (2001). *Talking visions: Multicultural feminism in a transnational age*. Vol. 5. New York: New Museum of Contemporary Art/MIT Press.
- Shortall, S., & Shucksmith, M. (2001). Rural development in practice: Issues arising in Scotland and Northern Ireland. *Community Development Journal*, 36, 122–133.
- Sundar, Nandini (1998). Asna women: Empowered or merely enlisted? A case study of Asna village, India. A. Kalland, & G. Persson (Editörler), *Environmental movements in Asia* içinde. Richmond: Curzon Press.

- Tharu, Susie, & Niranjana, Tejaswani (2001). Problems for a contemporary theory of gender. N. Menon (Ed.), *Gender and politics in India* içinde. New Delhi: OUPress.
- Tollin, Katharina (2000). Det måste finnas män med för att det skall bli jämställt: En utvärdering av Mainstreamingprojektet inom Arbetsmarknadsverket i Västerbotten. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- Tsing, Anna Lowenhaupt (1993). *In the realm of the diamond queen*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tsing, Anna Lowenhaupt (2005). *Friction: an ethnography of global connection*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- UNDP (2013). *Gender and environment and energy*. http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/womenempowerment/focus_areas/women_and_environmentalchange/
- Waring, Marilyn (1988). *If women counted: A new feminist economics*. San Francisco: Harper and Row.
- Whatmore, Sarah (2002). *Hybrid geographies: Natures, cultures, spaces*. Londra: Sage.
- Whitehead, Ann, & Tsikata, Dzodzi (2003). Policy discourses on women's land rights in Sub-Saharan Africa: The implications of the Return to the Customary. *Journal of Agrarian Change*, 3(1 & 2), 67–112.
- Wickramasinghe, Anoja, & Momsen, Janet (1993). Women's roles in rural Sri Lanka. J. Momsen, & V. Kinnaird (Editörler), *Different places, different voices: Gender and development in Africa, Asia and Latin America* içinde. Londra: Routledge.
- World Bank (1992). *World Development Report 1992: Development and the environment*. New York.
- World Bank (2000). *World Development Report 2000/2001: Attacking poverty*. New York.
- World Bank (2011). *World Development Report 2012: Gender equality and development*. Washington D.C.
- Zwarteveen, Margreet (1996). *A plot of one's own: Gender relations and irrigated land allocation policies in Burkina Faso*. Colombo, Sri Lanka: International Irrigation Management Institute.
- Zwarteveen, Margreet (1998). Identifying gender aspects of new irrigation management policies. *Agriculture and Human Values*, 15(4), 301–312.

¹ Bu makalenin orijinali için bkz. Seema Arora-Jonsson (2014). "Forty years of gender research and environmental policy: Where do we stand?", *Women's Studies International Forum*, 47 (B), 295-308. <http://dx.doi.org/10.1016/j.wsif.2014.02.009>. Makalenin onayı için yazara ve telif hakları için Elsevier'e teşekkür ederiz.

² Kentsel ve Kırsal Kalkınma Bölümü, İsveç Tarım Bilimleri Üniversitesi, Uppsala 750 07 İsveç.

³ <http://www.goldmansachs.com/citizenship/10000women/index.html>.

'Toplumsal cinsiyet' etkinlikleri, öncakilere kıyasla, Polonya'da düzenlenen yakın tarihli Taraflar Konferansı'nda (COP 19) göze çarpıyordu. En sonuncusu Çevre ve Toplumsal Cinsiyet Endeksi olmakla beraber son dönemde artan toplumsal cinsiyet endekslerinde de benzer bir ilgi görülebilir. Toplumsal cinsiyeti entegre etmekle görevli bölümler çevre kurumlarında gittikçe yaygınlaşıyor.

⁴ Genel bir değerlendirme için bkz. Braidotti R, Charkiewicz E, Häusler S, vd. (1994) ve Bhavnani vd. (2003).

⁵ Konuyla ilgili bir inceleme için bkz. Cornwall ve Nyamu-Musembi (2004).

⁶ İngilizcesi 'non-timber forest products' (NTFPs).

⁷ İç-ilişkisel edim (*intra-action*) kavramı, feminist kuramcı Karen Barad'ın *Meeting the Universe Halfway* (2003) isimli kitabında ele alınır. Kavrama dair bir açıklama için bkz. <https://irisansiklopedi.net/2021/11/29/intra-action-ic-iliskisel-edim/> -ç.n.

⁸ Kalkınma kurumlarında çalışanlarla kişisel iletişim.

⁹ www.landscapes.org

¹⁰ Bu tür yapıları politikaya eklemenin her zaman tehlikeli bir yanı var. Elizabeth Harrison, Birleşik Krallık'taki çalışmasında, araştırmacılar ve politika yapımcılar arasında kırılmanın bir antitezi olarak esnekliğe odaklanmanın, ekonomik gerilemenin keskin ucundakilerin "geri sıçrama" yeteneğine aşırı vurgu yapmasına nasıl izin verdiğini gösteriyor. ...esneklik, zaman açısından önemli maliyetler getiren, artan ücretsiz toplumsal yeniden üretim çalışmasından bahsetmenin üstü kapalı bir yolu haline geldiği yerdir. Ev içi emeğin kendisinde olduğu gibi, kanıtlar bunun yükünün orantısız bir şekilde kadınlara düştüğünü gösterir.

¹¹ Ulusal Kırsal İstihdam Garantisi Yasası. İngilizcesi *National Rural Employment Guarantee Act, NREGA*. -ç.n.

¹² Ormansızlaşma ve orman bozulmasından kaynaklanan emisyonların azaltılması. İngilizcesi *Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation, REDD+*. -ç.n.

¹³ SLU Küresel Gıda Güvenliği Araştırma ve Eğitim Programı 2010–2013: www.slu.se/slu-global

¹⁴ Bu tür verilerin sınırları, Reed'in Kanada ormancılığına dair istatistiki veriler üzerine çalışmasında (2008) belirgindir.

¹⁵ Örneğin, iki araştırmacının depolitize edilmiş ve bürokratik bir uygulama olarak gördükleri İsveç siyasetindeki 'toplumsal cinsiyet eşitliği' (ve ana akımlaştırma) teriminin kaldırılmasını önermesinin ardından İsveç medyasındaki tartışma — <http://feministisktperspektiv.se/2012/10/26/framat-arvagen/>

Sizi geri çeken sabit cinsiyet kategorileriyle çalışmanın gerilimleri ve yine de onlardan tamamen vazgeçmenin zorlukları için ayrıca bkz. (Arora-Jonsson, 2013: 233–234).

¹⁶ İsveç ve Pakistan'dan örnekler, kadınların katılımının kadın haklarını koruyan önemli yasalara yol açtığını gösteriyor.